KERESZTÉNY MAGVETŐ

LI. évfolyam. Január—Február. 1. füzet.

A második félszáz év küszöbén.

A Keresztény Magvető Isten segedelmével s olvasóink és jó barátaink támogatásával ezzel a füzettel a második félszázad küszöbére lép. A múlt év utolsó füzete visszapillantott az elmult félévszázadra. Sok felemelő mozzanat mellett nem kerülték el a figyelmét azok a hiányok sem, melyeket talán mi magunk érzünk legnyomasztóbban. Mégis az elvégzett munka megnyugtató tudata csendült felénk abból a megállapításából, hogy a szabadelvü vallásos mozgalmak mérsékelten emelkedő hullámvonala rajzolja le azt a pályát, melyet folyóiratunk a hosszú idő alatt megfutott. S megvan az a megnyugvásunk is, hogy becsületes törekvéssel és önzetlen munkával igyekeztünk azt a célt szolgálni, melynek munkálására folyóiratunk írói körének bizalma elhivott. Ennek kijelentése után a múltra nézve nem igen van egyéb teendőnk, mint hálás köszönetet mondanunk mindazoknak, akik munkánkban szellemileg, erkölcsileg vagy anyagilag támogattak.

A jövőre nézve ugyanazt a becsületes törekvést és önzetlen munkásságot igérjük. De viszont kérésünk is vna olvasóinkhoz. Régi barátaink hiven kitartanak mellettünk. De szeretnők, ha a fiatalabb nemzedék sürübb sorokban csatlakozna folyóiratunk mellé. Nem magunkért, hanem azért az ügyért, melynek szolgálatába csekély erőnket, de legjobb akaratunkat és törekvésünket állítottuk. Ez az ügy egyházunk egyetemes közérdeke. Mert ha van az unitárius névnek szerte e hazában csengése s a név által képviselt gondolatnak értéke, bizonyosak vagyunk benne, hogy ebben folyóiratunknak nem csekély része van.

Programmunk marad a régi. Nincs azon mit változtatnunk. Csak azt óhajtanók, ha e programm kereteit a haladó idő szelleme és fokozottabb igényei szerint

gazdagabb, értékesebb tartalommal tölthetnők meg. És volna erre kedvezőbb kor, mint éppen a mai? Hiszen a világtörténelemnek egyik legmegrázóbb korszakát éljük. Ez a nagy fergeteg, ez az istenítélet alapos rendezést és felforgatást hozott és fog hozni az értékek közé. Sok erkölcsi értéket, amit a világ legjobbjai és legnemesebb szellemei eddig is állandóknak tartottak, még ragyogóbb fényben revelált. Viszont sok mást, amit elpuhult s minden nemesebb törekvésről megfeledkezett életünk nélkülözhetetlen feltételének tartottunk, a maguk semmiségében és értéktelenségében mutatott be. Sok gondolkodási irány, amely már-már bevette magát közéletünkbe, ferdének, sőt kárhozatosnak tünt ki. Viszont mások, melyekre eddig rövidlátó egyoldaluságunkban ügyet sem vetettünk, életet teremtő és erőt nevelő értékes tényezőkként bukkantak fel.

És kitünt, a háború rengeteg véráldozattal megszerzett tapasztalatai megmutatták, hogy nevelési elveinket és rendszerünket is revizió alá kell vennünk. Nem gyökeres átalakításokra és mértéktelen lépésű reformokra gondolunk. Mert pl. köznevelésünk erkölcsi célját és a hazafias érzés kultuszát a háború mindenek felett fényesen igazolta. De úgy gondoljuk, hogy a célhoz vezető eszközök megválasztásában bizonyos rendezést, rangsorozást kell majd a háború tapasztalatai alapján végeznünk. E munkában, amely lényegében egy megfontolt és higgadt értékelés lesz, ki fog tünni, hogy eddig elsőrendűeknek tartott eszközök jelentőségükben veszíteni fognak s Hamupipőke szerepére kárhoztatott tanulmányok jelentőségüknek megfelelő helyre fognak előlépni. Világnézetek fognak meginogni és új világnézetek felelmelkedni.

De ne menjünk e várható változások fejtegetésében igen messzire. Azt mindenesetre szeretnők, ha folyóiratunk e fejlődésekkel terhes korszak küszöbén abba a helyzetbe juthatna, hogy e nagy átértékelés folyamát állandóan figyelemmel kisérhetné, ha rajta tarthatná figyelő kezét és szemét e lelkeket átformáló metamorfozis szivverésén s az idők szellemét és változását meglátó, meg-

értő és megértető tolmácsolója lehetne a fejlődés mérföldes lépéseinek.

És ha olvasóink ilyen kivánalmakkal állanának elő, lehetetlen volna részünkről az igények jogosultságát el nem ismerni. Felmerülhetett sok olvasónk lelkében az a gondolat is, miért nem jelenik meg folyóiratunk havonként. Igy talán több elevenséget lehetne beleönteni, erővel teljesebb kapcsolatba hozni a lüktető élettel. Megvalljuk, magunknak is sokszor eszünkbe jutott ez a gondolat és sokszor töprengtünk megvalósítása lehetőségein. Még sem mertünk bele menni megvalósításába anyagi és szellemi okok meggondolása után. Előfizetőink gárdája még nem elég nagy és erős arra, hogy a saját maga forrásaira útalt folyóiratunk e terv megvalósításával járó tekintélyes költségemelkedést megbirhatná. Nem, különösen most, mikor a papiros és nyomdai munkaerő folyton fokozódó drágulása miatt a költségek már-már elviselhetetlenekké nőnek.

Másfelől az a gondolat is visszatartott, hogy a havonként való megjelentetés által az a színvonal, melyet folyóiratunk kiküzdött s amelyet ezután is nemcsak megtartani, hanem a lehetőség szerint emelni is akarna, esetleg sülyedni fog.

Minden felvetődő jogos igény fontolgatása csak oda vezet vissza, hogy megvalósításuk nem egyedül tőlünk és a munkatársaktól, hanem előfizetőinktől is függ, akik céljaink munkálására az anyagi eszközöket nyújtják. Bennünk a jó akarat nem hiányzik. Ami csekély erőnktől telik, azt szivesen áldozzuk egyházunk e közügyének szolgálatára. Ámde meg vagyunk győződve, hogy minden gondolatunk megvalósításának nélkülözhetetlen feltétele lapunk és olvasói között az a bensőséges, meleg és bizalmas viszony, melyet nem a kicserélt értékek, hanem a közösen szolgált közös cél áldozó szeretete s az ahhoz való ragaszkodás és hűséges kitartás forró érzése szentel meg.

Azért bizalommal fordulunk egyházi és iskolai ügyeink iránt érdeklődő papi és világi vezetőinkhez, lapunk régi és új hiveihez és barátaihoz, jöjjenek segitségünkre

szellemi és anyagi támogatásukkal, hogy napjaink fokozottabb igényeit is kielégíthessük. Terjesszék folyóiratunkat ismerőseik körében azzal a tudattal, hogy ezzel fejlődését, színvonala emelkedését mozdítják elő s egyházunknak egyetemes közérdekét szolgálják.

Ezzel a kéréssel kezdjük a második félszáz esztendőt s buzgón fohászkodunk az Istenhez, áldja meg mindnyájunknak közös célra irányuló önzetlen munkásságát, hozza el nemzetünkre dicsőséges küzdelmünk után a várvavárt békét, egy nagyobb, hatalmasabb, gazdagabb és boldogabb Magyarországra a szebb jövendőt.

Dr. Gál Kelemen.

A kultura és a háború.

Győrfi István.

Beszélhetnénk-e más tárgyról, írhatnék-e, olvashatnék-e más tételről, ha még oly érdekes és vonzó lenne is az, mint a háborúról? Erős akarattal, nagy elhatározással szokott munkánkba mélyedünk el szeretnénk rejtőzni a gondolatvilág rejtély-szövevényeibe, érzéseinket vágyunk beletompítani a megszokottság unalmába s minden erőmegfeszítésünk hiábavalónak látszik. Az intellektuális világ elvont tételei mind a valóságot mutatják, tagadják vagy igazolják s mit röviddel ezelőtt csak megszokásból tettünk, ma lelkesedő hévvel egy változott nézőpont varázslatos újságától ösztönözve végezzük: *kötelességeinket,* mert háború van. Gondolhatnánk-e egyéni érdekeinkre, foghatnánk-e új feladatok munkálásához, tehetnénk-e bármit is, ha mindjárt általános érdekek fűződnek is valósításához, ha az nem háborúnkkal van szerves kapcsolatban? A háborúban, a háborúnak élünk s minden gondolatunkat, minden tettünket szeretjük beleegyeztetni a változott életviszonyokba. Mire eddig nem minden elhatározásunknál gondoltunk, most soha nem mulasztjuk el feltenni magunkban a kérdést: »vajjon érdemes-e«, szolgálhatjuk-e azzal a kitüzött nagy cél valósítását, mely már nem egyesek, mindnyájunk feladata? Az élet kioltására felállított hadigépek, az ölésre emelt fegyverek, a könyekben úszó, szomorú szemek kérlelhetetlenül adják elénk a nagy problémát: vajjon jó irányba vezet-é életünk? A kétségbeesésben, a reménytelenségben kimerült gyászolók csüggetegen kérdezik: érdemes-e az élet annyi szenvedésre? Munkáljunk-e, küzdjünk-e tovább, miért? Miért? Az élet halállal fizet s a halálnak bizonytalan reménytelenség a jutalma. Az egyéni vesztés fájdalmának

hatása alatt, a pesszimizmus sötét látóüvegén keresztül keresik oly sokan a bomlasztó jelenségek indító okát. Először önönmagukat vizsgálják s a jelen borzalmait a gondtalan mult esetleges botlásainak róvására írják. Majd a környezet, társadalmuk életét veszik boncolás alá s diadallal állapítják meg a kórtüneteket, melyek a folyamatban levő végpusztulást szükségképpen eredményezték. Nem is olyan nehéz a munkájuk, hisz a pesszimista jósok sohasem hiányoztak közéletünk zajos piacáról. Művelt társadalmunk végzetes romlását hosszú idők óta jövendőlik s a nem is olyan régen még siket füleknek beszélő tudósoknak ma naigy hallgatósága, sőt tanítványuk is van. A rohamosan fejlődő, bomlasztó kórcsirákat éppen a haladás tényében s a fejlődő élet kulturájában keresték. A dekadenciának itt-ott fellépő jelenségeit egyenesen a jelen kulturájának tulajdonították s eseteket, hasonló jelenségeket kerestek ki a multban letünt civilizált államok életéből, melyekkel közeledő romlásunkat bizonyítsák. A jelen világháborújában, sokan a megindult bomlási folyamatok végkatasztrófáját látják s az okokat a huszadik század kulturájában meg is találják. E vélemények kialakulása adta nekem az impulzust, hogy a kultura problémájával kapcsolatosan a háborúéval is foglalkozzam.

A társadalmi dekadencia szomorú kórtüneteit Kenedi Géza Ferreroval egyértelmüen, a nagy római birodalom bukását is siettető, három kulturális főbűnben keresi: 1. avaritia vagy pénzszerzésben; 2. a stréberség vagy kapaszkodásban; 3. luxuria, vagy élvhajhászatban.[1] Föltétlen érvényüekké e megállapítások vagy egyes esetek alapján történt megjegyzések minden kiható egyetemesebb erő nélkül, világossá lesz előttünk, ha a kultura fogalmát, tartalmát és célját megismertük.

A francia Gerard fejtegetéseit[2] figyelmen kivül nem hagyhatjuk, ki nem pusztán kikeresi korunk civilizációjának bomlasztó okait, de az ellenszereket is előírja.

[1] Kenedi Géza: „Szociologiai nyomozások.“ I. 38—39. l.
[2] René L. Gerard: „Civilisation in Danger.“ Hibbert Journal. Vol. VI. No. 4. 1908; Vol. X. No. 2. 1912.

Gerard *a társadalmi egyenlőségtől* félti modern civilizációját s a hanyatlás megindult folyamatát materiális, intellektuális és morális szempontok szerint állapítja meg. Az uniformizáció szelleme mindenütt hódít. Megnyilatkozik a ruházkodásban, bútorok készítésében, sőt még a szórakozásban is. Igy pl. míg a szinházak régen csak kiválasztott kevesek előtt voltak nyitva, ma egyformán mulattatnak mindenkit és nem csupán az anyagi, de az erkölcsi siker is a numerustól függő.

Az egyenlőséget preparáló uniformizáció uralkodik az intellektuális világban is. A tudásnak ma nincs fensőbbséges hatalma. A tudományok házai ma mindenki előtt nyitva állanak. A tanulás alapja nem általános műveltség szerzése, nem a kulturemberré levés, hanem a hasznosság, utilizmus, speciális szaktudás megnyerése. Szomorúan állapítja meg, hogy a megélhetésért küzdők tömegéből eltünnek az általános műveltséggel biró kiváltságosak s a klasszikusok helyett a napilapok egyedüli olvasmányai az »egyformásult« tömeg-embernek.

Uniformizációra tör a modern ember erkölcsileg is. Csak a jelennek él s legfőbb célja boldogsága elnyerése, melynek megszerzésében a cselekvések értékének egyedüli mértéke a siker. A modern ideál nem emberi, hanem utilista. Dogmává lett az utilizmus. Még a háborút is ökonomikus érdekek szülik, mert amint az egyénnek, úgy a köznek is legfőbb törekvése a mielőbbi gazdagodás. A műveltség nemes arisztokráciája eltünt s helyébe ült a plutokrácia.

Ma a különbséget a társadalomban egyedül a szerencse javai tartják fenn, ha ez az egyenlőtlenség is elsimul, úgy teljesen urrá lesz a középszerüség s meghalt a civilizáció.

Komoly fenyegető veszedelmek még a születési számok csökkenése, melynek oka mélyenfekvő, az önzésben található. A régi hitfelfogás kiszorul s jön helyébe a hanyatlás fegyverhordozója, a racionálizmus. A vallás és erkölcs nem tudnak elhelyezkedni a modern hanyatlás világában. Az életösztön, a létért, a szupremáciáért való küzdés formálják ki a vallás és erkölcs tételeit s ha

ezek jelentésüket kezdik veszíteni, az annak jele, hogy ami őket létre hozta, az életösztön, az életerő halófélben van. Következik a lassan őrlő dekadencia, a civilizáció biztosan ölő mérge.[3]

Gerard pesszimista aggodalmaira egy igen tekintélyes vélemény[4] alapján bátran megjegyezhetjük, hogy egy vagy más régi birodalom civilizációjának összeomlása s az azt megelőző szimptomáknak a mi modern életünkben történő megtalálása még nem jelenti hasonlóan bekövetkező halálunkat.

Az általános műveltség ideáljának a szaktudás eszményével való felcserélése még nem jele a föltétlen pusztulásnak.

Egy átfogó pillantást ha vetünk Gerard szellemes fejtegetéseire, világosan domborodik ki előttünk alapgondolata. Régi arisztokrata osztály feltámasztásával, a művelt kevesek kiváltságos emelvényét ácsolgatja. A társadalomnak — gondolata szerint — *általános műveltségü* emberekre van szüksége, kik nem az anyagi javak szerzésében és sokaságában keresik az élvezetet, hanem szeparálva magukat a gyakorlati élet »*közönséges*« légkörétől, az intellektus, a művészetek, a vallás és erkölcs tiszta világában találják meg az élet igazi értékeit. Az indusztriális tevékenységet kizárja a kulturtevékenységek köréből, sőt az anyagias irányú fejlődésben látja az igazi műveltség, a civilizáció veszedelmét.

Annál különösebb Gerard megállapításait hallanunk, mert korunk az ellentétes nézetek hirdetőjének látszik. A szociálista, a gyakorlati élet embere, a Gerardéhoz hasonló egyoldalú elfogultsággal a szellemi kultura bomlasztó hatását bizonyítja. A kultura »festett képével« elvonja a küzdő embert az élettudományok mellől s a szellem haszontalan álom-birodalmába tereli a gyámoltalant.

Már az elmondottak alapján s az életben gyűjtött

[3] „Civilizations are more apt to perich by slow decadence than by sudden catastrophes as the civilizations of Arabia and China bear witness.“ i. m. 742. l.

[4] Is civilisation in danger? I. M'Cabe, Hibbert Journal. X. 599. l.

tapasztalataink emlékezetbe idézésével is megállapíthatjuk, hogy a kulturprobléma nem mai keletü és fogalmának megállapításában lépten-nyomon a természet és a szellem, állati és emberi, külső és belső, tevékenység és elmélkedés antagonizmusával találkozunk.

A szellemi és az anyagi között felmerült ellentétek elsimításával a gondolkozás már az ókorban — a kulturprobléma születése előtt századokkal — foglalkozott.

Igy a hindu gondolkozás bár romlandónak bélyegezi az érzékek által megfogható világot, melyben az élet (prana) maradandó valóságot nem találhat s az élet, a prana legerősebb mesterét az észben (manas) látja,[5] azért nem kárhoztatja sem a tudás után való törekvést, sem a testi munkát, mert mint eszközök ezek is segítik az embert, hogy legfőbb célját megvalósíthassa és eljuthasson a szellemi elmélkedés emberit felülmuló állapotába. (Bhagavad-Gita.)

A görögök a klasszicizmus (humanum) oldalára döntötték. Aristoteles is, bár az életet az ἐνέργεια-ra fekteti, azért az εὐδαιμονία-t mégis az ész szerinti életben találja meg.[6]

A kulturának magának a problemája azonban nem ily régi keletű és mondhatjuk, az intellektuálizmus kora előtt nem is kerül felszínre. Bacon Ferenc, a »renaissance gondolkozó« ajándékozta meg vele az intellektuális világot korszakos munkáiban.[7] »Scientia est potentia« — mondja — s megállapításával nem annyira az esztétikai, mint indusztriális oldalát emeli a kulturának.

A kulturtudat problemájának előtérbe állításával az intellektuális életfejlődés három fejlődési korszakát indította be: 1. Felvilágosodás (Enligtment) [1625—1789];

[5] P Rámanáthan: „The Miscarriage of Life in the Wrest.“ Hibber Journal: Vol. VII. No 1. 1908.

[6] „Ami természeténél fogva mindenkinek sajátja, az mindenkire nézve a legjelesebb és leggyönyörüségesebb is, ennélfogva az embernél is *az ész szerinti élet* az, ha t. i. az ész az ember lényege. Ennélfogva az e szerinti élet is *a legboldogságosabb.* Nikomachoshoz címzett Ethikája: Haberern Jonathan fordításában (1873.) X. k. 7 f. 10 p. 175. l.

[7] Advencement of Learning; Novum organum.

2. romanticizmus (1781—1857); és 3. reálizmus (1857—napjainkig).[8]

A felvilágosodás kora nagy vonzalmat érez a klaszszicizmus iránt, racionális szelleme, politikai iránya és vallási kritikája azonban mind távolabb viszik attól. Megteremti a természeti vallás statikai rendszerét (Herbert), az etikai természeti rendszert (Hobbes), valamint a természeti javak (Grotius) és a tudomány rendszerét is (Locke). Spinoza »Amor Dei intellectualis«a[9] valóban a korszellem legjellemzőbb kifejezője.

A vak racionálizmus támadói Rousseau, Vico, Bacon, Lessing és Herder.

Bacon és Rousseau a kultura gyakorlati értékeit védelmezik. Vico (»Scienza nuova«) és Herder hasonló felfogással hirdetik, hogy a természeti alapokra épitett mentális élet szélesbűl és saját alapja szűk körén is felül emelkedhetik.

Lessing »Laokon«-jában már tisztán művészi szempontokért küzd s a kultura fogalmát az esztétika körébe utalja.

Kant »Kritik«-ja véget vet a felvilágosodás korszakának. Ő már úgy határozza meg a kulturát, mint »az ember intuitiv úton megértett intellektuális életét«.

A romantikus iskola gondolkozóira Kant moralizmusa mellett különösen transcendentálizmusa volt elhatározó befolyással s lehetővé tette, hogy a racionalizmussal szakitva, felül emelkedhessenek a felvilágosodás fogalmakon alapuló szempontjain.

Schiller az első, ki határozottan elismeri a kulturának gyakorlati nagy értékét. A kulturáról szólva, az ember esztétikai nevelésében három fokot különböztet meg: fizikai, esztétikai és morális.[10] Valamint Lessing, úgy Schiller is a vallást tartja az ember racionális nevelési eszközének.

[8] Encycl. of Religion and Ethics. J. Hastings. Vol. 4. (1911.)

[9] Spinosa: Ethica 1677. V. XXXII.

[10] Schiller: „Briefe über die aesthet. Erziehung des Menschen." (XXI, XXV.)

»Über naive und sentimentalische Dichtung«-jában, melyben Rousseauval köt szellemi rokonságot, látszólag elítéli a kulturát és a modernséget. A behatóbb vizsgálat azonban megmutatja, hogy az intellektuális élet már említett három formája mellett különösen nagy sulyt helyez az *»idealis kulturalis«* életre, mely életforma egyedül állíthatja vissza az emberiség vesztett egységét. (192. l.)

Schlegel, bár Kant transcendentalizmusának hatása alatt áll, »Kulturá«-ját a Fichte »Ego«-jára építi. A költői romanticizmust Goethe »Wilhelm Meister«-jében, a politikai romanticizmust a francia forradalomban és a filozófiai romanticizmust Fichte »Wissenschaftslehre«-jében látja kiformásodva. (»Jugendschriften.« »Athenaeum.«)

Fichte maga is lelkes apostola a kulturának és hirdeti, hogy az állam célja a kulturális szabadság ápolása, mert igazi haza csak magas kulturáju állam lehet.

Fichte már mintegy az átmenetet képviseli a negativ és spekulativ kriticizmustól a pozitiv és spekulativ kriticizmushoz és spekulativ alapon a realizmus és ideálizmus egyetértésén fáradozik.

A reálizmus vagy naturálizmus mozgalmát mégis Henry Beyle »Le Ruge et le noir« munkája indította meg. Ez a naturalizmus, vagy amint megindítójáról nevezték »Beylizmus« direkt egoizmusával és indirekt nihilizmusával új értékelési szempontokat hozott az intellektuális világba.

A reálizmus két más forrása még Flaubert »Madam Bovary«-je (»Boverysmus«) és Baudelaire »Flur du mal«-ja (»Satanismus.«)

Ezek az irányok mind megeleveneknek Nietzsche »Übermensch«-ében. Nietzsche a Wagner-zene hatása alatt az egoista nihilizmus és aktivizmusnak mérsékelten gondolkozó apostola. Őt a zenében a dynamika eszménye vezette s ezért a romanticizmus eszményi görög kulturájának, az apollonikus lirai nyugodtságnak helyébe, a dionisusi elem ideáját mutatja be.

A reálizmus kulturális iránya, melyet a konvencionálizmussal szemben éppen a dionisusi elem jellemez, széles körben mozgó, sokoldalú kritikának került a központjába.

Oroszországban Turgenjeff tagadja meg eszmeszegény országát a nihilizmus zászlója alatt.

Norvégiában Ibsen használja fel az egoizmust és nihilizmust, hogy társadalmát intellektuális önérzetre ébressze.

A nemzeti élet legszisztematikusabb kulturkritikusa mégis az egoista és nihilista Matthew Arnold, ki munkáiban (»Culture und Anarchy« [1869]; »Litterature und Dogma«) a merev protestántizmusnak és hebraizmusnak üzen hadat.

A kultura lényegére vonatkozó megállapitásai annál inkább lényegesek reánk nézve, mert a kissé vázlatos történeti áttekintés után rávezetnek a kultura tényleges fogalmának megállapítására.

Arnold analizise szerint a kultura 1. inkább a humanitás, mint animalitás benső feltétele; 2. nem egy helyben álló, hanem fejlődik, gyarapodik; 3. és annyira általános, hogy célja nem az individuum, hanem az emberiség fejlesztése; 4. az egyénben is nem valamelyes sajátságos (vallási) képesség, hanem minden erő kiépitésén munkálkodik.

A kultura fogalmának ily széles körre történő kiterjesztése már megkönnyiti a helyes megértést és sok olyan téves megállapításnak vágja útját, melyek a fogalom meg nem értéséből keletkeznek. Hogy azonban tovább mehessünk és kitüzött feladatunkat sikerrel oldhassuk meg a kultura fogalmának még világosabb meghatározását kell keresnünk. A megszokott eljárás, mely szerint nemzeti kulturánkat egyik oldalra, a vad emberi állapotot a másik oldalra állitjuk s a különbségek és hasonlóságok alapján körvonalazzuk: a jelen esetben nem lehet kielégitő.[11] Helyesebb nyomra vezet Weszely munkájának »A modern pedagógia útjain«[12] tárgyunk körébe vágó rövid fejezete, melyben éppen a kultura fogalmának újabb meghatározásaival foglalkozik.

Lássuk tehát, az ide vonatkozó részek felhasználásával, van-e és ha van, mi a különbség civilizáció és kul-

[11] E. B. Tylor: „Primitive Culture" 1913. I. 26. l.

[12] Dr. Weszely Ödön: „A modern pedagogia útjain." II. kiadás.

tura között? Annyiszor használjuk e két szót, anélkül azonban, hogy tényleges jelentési körüket megállapitani valaha is megkisértenők. A civilizáció szónak, már etimologiai vizsgálása is elárulja a szó igazi értelmét. »*Civilis*« szót véve alapul, civilizáció egy szervezett államban fennálló társadalmi állapotot jelent.

A kultura meghatározását pedig Willmann[13] a következőkben adja: »Ebben a szóban kultura, a szó alapjelentésének hatása még annyiban érezhető, a mennyiben ezzel a munkásság ama sokféle mezejének megművelését jelölik, mely a természeti állapot restségén felülemelkedett szellem számára kinálkozik s a ráfordított munkát javakkal jutalmazza.« »A *civilizáció* vallási és állami szervezeten, erkölcsi, jogi és társadalmi renden alapszik, a *kultura* hiten, tudáson, képességen, munkán, forgalmon, művészi alkotáson és mindennemű alkotó tevékenységen.«

Civilizáció és kultura nem egyet jelentenek, erről meggyőződtünk, vajjon *műveltség* és kultura egyugyanazon fogalomkörnek adnak-e különböző nevet?

Willmann különbséget tesz a kettő között: »Kultura tágasabb körü területet jelent, mint műveltség s ez utóbbi csak egy jelenség a többi között a kulturán belül.« Ugyanezt, de világosabban hallhatjuk Natorptól.[14] »A műveltségre — mondja — objektiv értelemben használjuk a szót »kultura« »Egy és ugyanaz, amit kulturának nevezünk, ha azt a fejlődés bizonyos magaslatára juttatott emberiség közös birtokának tekintjük s műveltségnek, ha azt mint az egyes egyén szellemi tulajdonát fogjuk fel.«

Meghatározásaink csak a fogalmak összezavarásától védenek, de nem használhatjuk azokat, mint fegyvereket a már eddig ért támadásokkal szemben. Célunk pedig éppen az, hogy a kulturát, helyesen értve és értelmezve, a támadások ellen okszerüen védjük. Kárhoztatják pedig a kulturát sokan, »mert természetellenes«, a természetes élettel, annak folyékony, rugalmasságával ellentétesen mester-

[13] Willman: Didaktik I. 102 s köv. l. (W. Ö. i. m. 52. l.)

[14] Natorp Pál: „Allgemeine Pädagogik in Leitsätzen. 1905. l. (W. ö. i. m. 56.)

kélt, mechanikus uniformizációra, »gépszerűségre« szoktatja a modern embert. A hasznosság a számítás szomjas intellektusával kiöli az emberből a tökéletesedés természetes ösztönét. Ha valóban ezekben a szomoru jelenségekben domborodnék ki a kultura hatása, meg sem kisértenők az ellenkező álláspontot megvilágítani. Tudatában azonban annak a ténynek, hogy a kultura kárhoztatása részben felületesség, részben a természet és kultura közötti viszony téves szélsőségesítésére vezethető, feladatunk nem is olyan nehéz. Mert az tagadhatatlan, hogy a kultura kérdésének szaktekintélyei »a kulturát a természeti állapot ellentétjének« tartják.[15] Ez azonban nem állítja — két különböző tényként — szembe a kulturát és a természetet, sem a kulturálist a természetessel. »A kultura a minket körülvevő természet művelésében és meghódításában, a művelődés a saját emberi természetünk kifejtésében és felette való uralkodásban áll.« »A világot alattvalójává és sajátjává tenni, ez az ember közművelődési feladata.«[16] A természetet és a természetit azért megtagadnunk nem kell, sőt nem is szabad. Nem a természetellenes fejlesztése, hanem a természeti tökéletesítése a cél.[17] A kultura tehát olyan állapot, melyet az ember munkájával, tudásával hoz létre, célszerüen avatkozva be a természet munkájába.

A kultura eredete az önfentartás és a fajfentartás. Idők folyamán ehhez jön »a jól élés«, a feleslegygyűjtés, az eshetőségekre való előkészület tevékenysége. Amikor az ember munkája a faj- és létfentartás keretéből kilépik, ott kezdődik tulajdonképpen a szellemi kultura, mely karöltve jár az anyagi kulturával.[18] Ami az ember mun-

[15] Mázy Engelbert: „Pedagogiai alapfogalmak" Nostitz Rieneck: „Das Problem der Cultur." Fischer Colbrie Ágost: „A műveltség kérdése." (W. Ö. i. m. 53. l.)

[16] „A kereszténység erkölcstanáról." Dr. K. Ludhardt. (Ford. Csiky Lajos) 1911. 223. l., 198. l.

[17] Lester F. Ward „The Psychic Factors of Civilisaton 2-nd ed. 1906. 259. l.

[18] Weszely Ö. i. m. 61. l.
Dr. Giesswein Sándor: „Társadalmi problemák." (1907.) VIII.

káját az állat életfentartó tevékenységétől megkülönbözteti, az, hogy míg a kultura az ész ökonomiája szerint halad előre, addig az állatok fejlődése az élet ökonomiája szerint megy végbe.[19] Vagyis a tudatosság az ember minden kulturális tevékenységének a jellemzője.[20] »A kultura tehát azon tudatos haladás, mely azon a felismerésen alapszik, hogy bizonyos célok elérésére bizonyos eszközök és módok alkalmasabbak, mint mások.[21] »Az emberi nem egyik fő jellemvonása, mely azt minden más teremtménytől megkülönbözteti, hogy haladásához saját közreműködése is feltétlen szükséges.« »A kultura éppen ennek a közreműködésnek sikeres megvalósításában áll.«[22] Az ember természetében rejlik, hogy a szükségessel nem elégszik meg, vágyik a tökéletesség után és éppen ebben van kulturális tevékenységének, haladásának mozgató rugója. *Kultura alatt tehát* — összegezve minden eddigi megállapításainkat — *az embernek azt a tevékenységét értjük, mellyel a maga bensőbb, független létét a külső világgal szemben, kifejezni és biztositani törekszik. Műveltségünk a bennünk levő értékek kifejtésében áll. A művelt ember szellemi tartalmának megértése és kifejezésre juttatásában különbözik éppen a műveletlentől.*[23]

Nem mondhatjuk-e, nem igazán állíthatjuk-e, hogy az igaz élet célját a művelt ember látja; ő, ki a maga értékeit valósítja az életküzdelemben s az egésznek kulturális fejlődését eredményezi parányinak látszó egyéni munkájában? Erős, hatalmas kulturált csak az a nemzet, melynek tagjai, egyedei művelt emberek. A művelt polgárok állama nem ismer dekadenciát, jövője van kulturális fejlődésének határolatlan haladásában.[24]

[19] Lester E. Ward. i. m. 161. l.

[20] Weszely Ö. i. m. 65. l.

[21] Weszely Ö. i. m. 65. l.

[22] Széchenyi eszme világa. „A Széchenyi-kultusz jelentősége" Gaál Jenő (Kultura és Tudomány) 1. l.)

[23] Rabindranath Tagore: „Sadhana." (1914.) „Soul consciousness" 25. l. és köv.

[24] „Széchenyi eszmevilága", Széchenyi politikája: Gróf Andrássy Gyula. (Kultura és Tudomány.) 132. l.

De hát a háboru? Mi a háború, — kétségbeesve tépelődik a rövidlátó pesszimizmus — ha nem a dekadencia, a kulturátlanság közvetlen okozata? Az anyagiak, az élvek hajszájában eltompult erkölcsi érzésünk, megbénult lelkünkben a vallási erő s most a békés élet boldogságát kegyetlen, könnyelmű nyerészkedés vágyából vérbe fojtjuk. Mámorosodva ölünk s tombolva ujjongunk a pusztulás tátongó örvénye felett. A magasztalt, a dicsőített kultura, ha volt s ha olyan volt, milyennek kegyes apostolai hirdették, hol van hát? Semmivé lett, maga rombol, sárba tapos az ember, hogy a rombolás dühébe fojtsa a vesztés fájdalmát. Vége a békének és vége a világnak! A békés fejlődés munkája megszakadt, hogy sikertelen próbálkozásait, a barbárság háborúja után újra kezdje!

A békességet siratják sokan, a kulturális állapot kegyetlen vesztését fájlalják annyi ezeren? Pedig, ha tudnák, hogy mi után sirón bánkódnak, nem veszett el, mert nem is volt s mi meg volt, az új fényében, izmosodott erejében fog kikerülni nehéz tusájából: *a kultura.*

Nem a barbárság, nem a félműveltség, nem a dekadencia küzd borzalmas fegyvereivel, hanem *a kulturember.* Folytatjuk tovább — e pillanatban századok fejlődési eredményeiért egyszerre — a küzdést, mely örök, mely lényege eleven életünknek, maga az élet. Minél fejlettebb, tökéletesebb formáját éljük az életnek, annál forrongóbb, lázasabb a harc. Benső, magasabb értékeink valósítása a cél s a látszólagos siratott kulturális élet békéje a valóságban örökös küzdés, tépelődés önmagunk és a külső idegen világgal szemben.

A ma háboruja a kulturális fejlődés útját egyengeti. Igyekszik elhárítani azokat az akadályokat, melyeket a különböző úton, de egy cél felé törő érdekellentétek állítottak a fejlődő emberiség útjába. A háborút tehát az érdekellentétek kiegyenlítési és pedig erőszakos kiegyenlítési eszközének, nem a barbárság visszajáró kisértésének kell tekintenünk. Amint Jászi Oszkár írja: »Megérteni egy háborút annyit tesz, mint felfedezni a gazdasági és politikai erők új elrendeződésének azt a tendenciáját, melynek sebészművésze mindaddig a háború

marad, amíg az emberiség a sötétség, az erkölcsi nemtörődömség és az anarchikus szervezetlenség mai fokán vergődik. A merőben éhség- és rablóháborúktól eltekintve, a pillanatnyi dinasztikus és osztályérdekek mögött az emberiség fejlődésének nagyobb és általánosabb törvényszerűségei lüktetnek, valahányszor az államszervezetek fegyveres mérkőzése folyik. A gazdasági helyzet anatomusai csak a rivális érdekkörök harcát veszik észre s a fáktól nem látják az erdőt, nem látják azt az egyetemes fejlődési sort, melynek a katonai és financiális hatalmasságok csak ideiglenes eszközei.«

»Elvégre a világtörténelmet úgy is le lehetne írni, mint törzsfőnökök, városállamocskák, feudális urak, apró és nagy Landesfürstök, majd királyok, földbirtokosok és városi arisztokráciák, rabszolgatartók és trusztkapitálisták szakadatlan torzsalkodását a területi vagy profitkoncért. Azt se lehetne mondani, hogy ez a nézés egy meghamisított történelem volna. Csak bornirt és egyoldalú látás, mint az, mely a biologiai fejlődéssorban *csak* a marakodást, *csak* az alkalmazkodást, csak a nemi kiválasztás játékát látná, nem pedig ennek a folyamatnak igazi értelmét és logos-át: az egysejtűtől az emberig és a társadalomig való diadalmas előrehaladást. Hasonlóképpen a társadalmi rabló és profitszerző műveletek csak mechanikai eszközei látszanak lenni egy oly fejlődési rendnek, mely törzseken, törzsszövetségeken, apró város államokon. hűbéruraságokon, territoriális fejedelemségeken át, nemzeti államokhoz és ezentúl nemzeti állam-szövetségekhez vezet a közösségi oldalon, az egyéni oldalon pedig egyre teljesebb uralomhoz a kültermészet felett s az emberi szabadság mind tökéletesebb és általánosabb kifejlődéséhez.« A nyers erő, mint egyedüli küzdési eszköz mindinkább elveszíti elhatározó, kiváltságos jelentőségét a szellemi és erkölcsi erők mellett.

A háború meg van és mindaddig velünk is marad, míg az emberi fejlődés el nem éri a kulturáltságnak azt a fokát, amelyen az erkölcsi ítélet és szervezettség feleslegessé nem teszik az erők erőszakos elhelyezkedési módját. Ki mondhatná józan belátással, hogy akár közvetve,

akár közvetlen a háború oka a kultura. A háború egy olyan fejlődési eszköz, mely előbb vagy utóbb teljesen feleslegessé fogja tenni önmagát.

A béke apostolai, rövidlátó, naiv munkásai politikai, diplomáciai cselvetések eredményének, tőkések, trustkapitálisták aknamunkájának nézték a háborút s hasonló eszközökkel védekeztek — látjuk, mennyire sikertelenül ellene! Jóllehet, a kulturális előretörésben csak helyzeti, időleges szerepe van a fegyveres küzdésnek. A mának háborúja tagadhatatlan bizonysággá erősíti ki e feltevést.

A múltban az államokat is a zsákmány, a hatalom utáni vágy sarkalta. Róma sorra igázza le keletnek, nyugatnak népeit, hogy rabszolgáinak száma szaporodjék. A küzdelem sorsát pedig eldönti a számarány: a több meggyőzi a kisebbséget.

A XX. század hadakozó államai a javak igazságosabb elosztását tüzik ki célul s a kitüzött cél nemessége erős fegyver a küzdők kezében.

Ma egy egész nép áll szemben egy egész néppel, nem oligarchák, nem monarchák fogadott zsoldosai. Minden egyes küzdő államát képviseli s harcol nem boszúvágyból, nem gyűlöletből, hanem azért, hogy az életfejlődésre általa előnyösebbnek ismert érdekeket, minden támadással szemben megvédje, hogy annak útat nyisson, ha kell vérének, életének áldozása árán is. A kulturális fejlődés egyetemes jelenség, kiterjed az egész emberiségre s így a háború célja is egyetemes jellegű. Bár fáj az egyéni érdek feláldozása, értékes egyének pusztulása, de felemelő és vigasztaló a tudat, hogy minden vesztés a jövő békés fejlődésének korát hozza közelebb.

Az a hadsereg, melynek művelt katonái, mint eszközt használják fel a háború körülményeit, kik véres karddal kezükben is egy egyetemes cél harcosainak tudják magukat, kik nem a boldogságért, az életért, magasabb, kulturáltabb életért áldozzák életüket, az a hadsereg a túlerőt is könnyen győzni fogja.

A ma háborúja kulturális nemzetek erőpróbája. Évezredek kulturkincsei mind értékre váltódnak s a magasabb érték megtartása feltétlen bizonyosságú. Hol van-

nak a kultura kincsei, melyik nemzet mennyit gyűjtött önönmaga legyőzési küzdelmeiben azokból? Ezt kérdezzük, ezt kutassuk! Ellenfeleink mindenike »a kulturáért küzd«. Fennen dobolják, világnak kürtölik, hogy nagy áldozataikat az egész emberiség boldogságáért hozzák. Mi hallgatunk, csendben vérezünk, áldozunk, küzdünk az életért. Védekezünk a szent szabadság hatalmas őre ellen, ki a kultura nevében csörgetve hozza láncait. Ellenünk tör, hogy megtisztitsa tőlünk a kulturális világot. Serge, tömege a tudatlanság gyülekezete, melynek gyönge egyedei csak a közben, mint az egésznek tagjai élnek ma is. Oroszország a civilizáció kultur hőse! S a büszke nagy nemzetek, Británnia, nemes Británnia! A békés kultura áldásait erőszakolta rá a lelki élet naivan becsületes műveltjeire! (Hinduk.) Hogy örvendett a távoli kelet gazdag kulturkincseinek, melyekből nem sokat, de annál többet hozott az értéktelen, mulandó aranyakból. Itéljen a jövő, miért küzdenek ők és miért áldozunk mi.

Áldozatainkat, a megpróbáló szenvedéseket, vérünk hullását nem sajnáljuk. Van hitünk minden igazságos ügy örök birójában, van erkölcsi erőnk tudatosan küzdeni magasabb értékekért, küzdeni nemzeti műveltségünkért, küzdeni az ember eszményi létjavaiért. Küzdésünk célja nem haszon, nem boldogság — élet, *szabad élet*. A szabadság? »*A szabadság a mi értésünkben a nemesebb érzések és erkölcsi ideák biztositott főlénye*, az állatiasság kitörésével szemben.« »Ez az erősek, az ügyesek, a lankadatlanok jutalma. Csak az a szabad igazán, aki arra érdemes, hogy szabad legyen. *A szabadság nem jog, nem tény, hanem jutalom!*« A *mi küzdelmes, viszontagságos, ezeréves kulturánk érett gyümölcse vérünk hullásának, könyeink árjának megbünhödött jutalma.*

Jézus és a háború.

Irta: **Zoltán Sándor.**

Azóta, hogy a római egyháztól nagynak nyilvánított Konstantinusz a kereszt jelvénye alatt (in hoc signo) verte le Maxentius seregeit, annyi visszaélést nem követtek el semmivel, mint épen magával a kereszttel s a hozzáfűződő, általa jelképezett eszmékkel. A rómaiaknál a kereszt fogalma körülbelül azt jelentette, amit a mi ideologiánkban az akasztófa s hiába vonta glóriába az egyház a keresztfát, megmaradott az mai napig is a keresztény világ szégyenfájának, mely alatt több kegyetlenséget követtek el kétezer esztendőn át, mint amennyit a rómaiak keresztrefeszítéssel, a keresztény államok pedig akasztófára húzással megbüntettek. Az önfeláldozás gyönyörű és egyszerű szimboluma sokszor lett jelképévé a másokat minden gondolkodás nélkül feláldozó önző nagyravágyásnak, bűnös hatalmi törekvésnek, gyilkoló bosszúvágynak.

Ezt bizonyítja, ezt tárja elénk a keresztény népek története, melynek igen nagy részét töltik be keresztény népeknek keresztény népek ellen viselt véres háborúiról szóló följegyzések. Mintha átokká változott volna a kereszt azóta, hogy Konstantinusz e jelben győzött s mintha Jézus intelme tanítványaihoz megfordítva teljesedett volna be, igy: Arról ismernek meg titeket, hogy az én tanítványaim (azaz keresztények) vagytok, hogy egymást gyülölitek.

Mintha erről tennének tanubizonyságot a mostani idők is, mikor a szenteskedő, bibliás Anglia és a magát „orthodoxus“-nak, azaz igazhitünek valló Oroszország aljas mesterkedései lángba borították, mondhatjuk, szinte az egész világot s a háború rémes fúriáját zudították Európa tíz országára. Az az *„igazhitüség“* azonban, mely pár éven belül a harmadik véres háborút idézte föl Európában (a két balkáni s a mostani világháborút), a hamis cégérül használt Jézus igaz hitétől távolabb áll, mint a hitetlen gyaurt legmélyebb gyűlölettel gyűlölő mozlem igazhitűsége.

Keresztény népeknek rettentő egymásratörését, véres háboruját szemlélve, a nagy világdrámának végkifejlését szorongó szívvel lesve, akaratlanúl is eszünkbe kell hogy jusson elmélkedni arról, milyen véleménye lehetett a háborúról Jézusnak, kinek névleges követői ontották eddig a legtöbb embervért.

Hogy milyen borzalmai vannak a háborúnak, azt közvetlenül szemlélhette, láthatta Jézus, mert az ő kora egyáltalában nem volt a békés haladásé és csöndben való munkálkodásé, hanem véres forradalmaké, lázongásoké, háboruké.

Jézus születésekor Zsidóország már régóta római fönhatóság alat állt s Heródes, az akkori király, hűséges vasallusa Rómának, a zsidó népnek pedig kegyetlen zsarnoka, ki családjának sok tagját kivégezteti, halála előtt pár nappal saját legidősebb fiát is halálra itéli; emellett lábbal tipor mindent, mi szent volt a zsidóság előtt. Körülbelül Jézus születése évében a római aranysast kitüzeti a jeruzsálemi templomra, ezzel vérig sérti a zsidókat, kiknek vallásos érzületök eggyéfort nemzeti öntudatukkal s csak olajat önt a tűzre, mikor azokat a farizeusokat, kik a templomot meggyalázó római jelvényt erőszakosan eltávolitották, elevenen elégetteti, a legkiválóbb jeruzsálemi polgárokat börtönbe vetteti és gyilkolási mániájában halálos ágyán elrendeli, hogy halála órájában egytől egyig gyilkolják meg őket. Csodálkozhatunk-e, hogy a zsidók többször összeesküdtek élete ellen, ami a legnagyobb fokban bizalmatlanná és gyanakodóvá tette az egész világgal szemben? Hitvány életét valami borzalmas betegség senyvesztette el, miben a zsidóság Jahveh büntető karját látta.

Heródes halála után sem szüntek meg a bajok. Sziria prokuratura, Sabinius, azalatt, mig Heródes fia Arkhelaosz Rómában jár, hogy apja végrendeletét Augusztusz császárral jováhagyassa, Palesztinába tör, benyomul Jeruzsálembe, hol a zsidók kellemetlen és nem várt fogadtatásban részesítik, minek következménye az lesz, hogy Varus római vezér a bajba került prokurátor segitségére siet, a zsidókat leveri, kétezret közülök az ország legforgalmasabb utjai mellett, dombokon, városok kapui előtt elrettentő példaképen keresztre feszíttet.

E véres és hajmeresztő kegyetlenségre a zsidók közt forradalom tör ki, mellyel szemben a Rómából visszatérő Arkhelaosz teljesen tehetetlen, mire a császár száműzi őt s Judeát Idumeával és Samariával együtt római provinciává téve Sziriához csatolja.

Az országot durva legionáriusok árasztják el s vérbe fojtanak minden nacionálista mozgalmat.

Következik az új provinciában a népszámlálás elrendelése, mit a zsidók a római szolgaság megpecsételésének tekintenek s ismét fegyvert ragadnak a római zsarnokság ellen. Az új lázadás szervezője Jézusnak földije, egy Judás, zsidósan J'huda nevű galileai ember. Kiáltványa, mellyel a zsidókat csatlakozásra szólítja: „nincs más urunk Istenen kívül! A császárnak fennhatóságát nem kell elismernünk, nem kell neki adót fizetnünk!" Zsidóország ismét lángba borúl. Judáson kívül másokat is elragad a forradalom heve, Heródesnek egy volt rabszolgája, Simon egy forradalmi csoport élén Jerikót kifosztja, egy Athrongeusz nevű pásztor magát királlyá kiáltatja ki s testvéreivel egy tömeg lázadó élén végigjárja az országot.

E forrongás vége is a vérbe fojtás. J'hudát, a forradalom szerzőjét megölik s hiába veszik át a vezetést fiai: Jakab, Simon és Menahem, a római rendes katonasággal és túlerővel szemben hiába valónak bizonyúl minden elkeseredett küzdelmük. Jakab és Simon a rómaiak kezébe kerül és sorsuk a keresztre feszítés lesz, Menahem szerencsésen megmenekül, hogy később, Jeruzsálem ostromakor harcoljon ismét Róma zsoldosai ellen.

A levert zsidók néma elkeseredéssel vetik alá magukat a római igának s úgy látszik, mintha végleg beletörődtek volna sorsukba. Körülbelül húsz évig csend van Judeában, de ismét fellobban az elkeseredés lángja, mikor az ötödik római prokurátor, Pilátus egy éjjel a templom előcsarnokában felállíttatja a császár szobrát, majd későbben egy vízvezeték építésére a templom pénztárából veszen ki pénzt. Ujra lázadás tör ki, melyet rettentő mészárlással fojt el Pilátus. Jézust is úgy árulják be Pilátusnál, mint forradalmárt (l. Mt. 27_{11}, $_{28}$, $_{29}$; Mk. 15_{2}, $_{9}$, $_{16-18}$; l. főképen Lk. 23_{2}), s mint ilyent ítéli keresztrefeszítésre, amivel a lázadást szervező zsidókat szokták kivégezni.

Ilyen események színtere volt Zsidóország Jézus idejében, tehát valóban közvetlenül ismerte a háború borzalmait s bővön lehetett alkalma, hogy szelid lelke megirtózzék szőrnyüségeitől. Lássuk ezek után röviden, milyen álláspontot foglalhatott el Jézus a háborúval szemben.

Zsidóországnak fennebb vázolt forradalmi korszakában Jézus lelkét is forradalmi eszmék kellett hogy áthassák, hiszen minden

tanítása lázadást, forradalmat jelentett a megcsontosodott zsidó vallásos felfogás és szokások ellen. Ő valóban forradalmár volt, de nem a vérnek és tűznek vörös színét viselő forradalmár, hanem szellemi harcos, az ártatlanság és békesség fehér öltönyében megjelenő valláserkölcsi forradalmár. Emellett pedig hazájának, nemzetének hű fia, ki rajongással csüngött nemzete múltján, melynek nagyjai, szellemi kiválóságai iránt épen oly rajongó tiszteletet érzett lelkében, mint bármelyik lelkes zsidó kortársa.

Mikor föllépett Izraélben, mint tanító, azzal az elhatározással tette ezt, hogy megkeresse és megtartsa, ami elveszett vala (Mt. 18_{11}; Lk. 19_{10}). Izraél eltévelyedett juhait kereste (Mt. 15_{24}; 10_{6}), Izraélbe akart új életet önteni, Izraélnek akart szabadítója, Messiása lenni. Gyermekkora óta hallotta, látta népe elkeseredett erőfeszítéseit, hogy lerázza, széttépje a római bilincset és látta minden forradalomnak, lázadásnak hiábavalóságát is, meg kellett győződnie, hogy a kicsiny Izraélnek minden fegyveres támadása a hatalmas Róma ellen még nagyobb elnyomatást s rettentő vérfürdőket eredményez és ha tovább tart ez az állapot, a zsidóság örökös lázongása, a végső eredmény Izraél teljes pusztulása leszen. Látta mindezt és új utat keresett, melyen még megmenthető Izraél s hivogatta szelid szóval, a jó pásztor szerető szavával, a folytonos izgalomtól már rettentően megviselt idegzetű népet: Jöjjetek hozzám, kik megfáradtatok és megterheltettetek, mert én megnyugtatlak titeket. És mert a nép nem ment s látta látnoki szemekkel hazája romlását, népe pusztulását, milyen mélységes keserüséggel tör fel lelkéből a honfibánat: Jeruzsálem, Jeruzsálem, ki megölöd a prófétákat, hányszor akartam összegyűjteni a te fiaidat, mint a tyúk az ő kis csirkéit szárnyai alá és ti nem akarátok! (Mt. 23_{37}; Lk. 13_{34}) — aztán a golgotai uton: Jeruzsálem leányai, ne sirassatok engemet, hanem magatokat sirassátok és a ti gyermekeiteket, mert jőnek napok, mikor ezt mondják: boldogok a meddők és amely méhek nem szültek s az emlők, melyek nem szoptattak (Luk. $23_{28, 29}$)!

Az új út, melyet keresett és megtalált Jézus s amelyen Izraél nem követte őt, a *lelki megújulás* utja volt. Nemzetének érzelmi, gondolati, egyszóval lelki világát akarta megváltoztatni, azért lett valláserkölcsi forradalmár. Ezen az uton látta népét még megmenthetőnek. Tanításai középpontjába a szeretetet tette: szeressed felebarátodat, mint önmagadat. Felebarát alatt azonban, legalább szereplése első szakában, azt értette, akit a Levitikusz írója: a zsidót.

Ezért van, hogy tanításai között ilyen kifejezések is fordulnak elő: nem jöttem máshoz, csak Izraél házának elveszett juhaihoz; ne adjátok, ami szent, az ebeknek, se gyöngyeit ne hányjátok a disznók elé; nem jó a fiak kenyerét elvenni és az ebeknek vetni, stb. Csak mikor csalódott Izraélben, akkor lépett ki Jézus a pártikulárizmusz szük határai közül s *általánositotta a felebarát fogalmát.*

A felebaráti szeretet megköveteli a mások iránt való benső jó indulatot, mert enélkűl csak üres szinészkedés, farizeusi alamizsnálkodás a felebaráti szeretetnek minden ténykedése. Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek. Felebarátunk pedig minden ember, ezért kell még ellenségeinkkel is jót tennünk s áldanunk azokat, kik minket átkoznak. Ha csak azokat szeretitek, akik titeket szeretnek és nem azokat is, akik gyűlőlnek, nem vagytok külömbek a megvetett, idegen származású vámosoknál és bünösöknél (Mt 5_{46}; Lk. $6_{32,33}$). Ebből következik, hogy az ellenünk vétőnek nemcsak hétszer kell megbocsátani, hanem hetvenhétszer is (Mt. 18_{22}.) s bárki legyen az, kinek baját, nyomorúságát látjuk, önzetlen jóindulattal kell segitségére sietnünk, mint az irgalmas szivű szamaritánusz a rablók kezébe esett zsidónak, mert mi mindnyájan testvérek (ἀδελφοί) vagyunk (Mt. 23_{8}). S ha testvérek vagyunk, önként érthető, hogy a gonosznak nem szabad gonosszal ellenállani, hanem: ha valaki arcúl üt jobb felől, tartsd oda másik orcádat is, ha valaki felső ruhádat követeli, add oda az alsót is, ha valaki kényszerit, hogy menj el vele egy mérföldnyire, menj kettőre. (Mt. 5_{39-41}).

Szóval, el kell tűrni minden bántalmat, mert ha mi megtorlással élünk, épen olyan bűnt követünk el, mint bántalmazónk. Isten fizet meg nyilván minden cselekedetünkért, mert ő titkon reánk néz s látja minden dolgainkat (Mt. 6_{4}, $_{6}$).

Minthogy a gonosznak nem szabad ellenállani, Jézus erkölcstanában elesik a *fegyveres ellenállás* joga is. Aki kardot ránt, kard által vész el. (Mt. 26_{52}). Igaz, hogy inti Jézus utolsó együttlétök alkalmával tanítványait, hogy szerezzenek be fegyvereket, még ha ruhájokat is kellene eladniok, de ezt az életösztön erőszakos fellángolásának kell tulajdonítanunk, mely válságos helyzetekben sokszor megbénítja a higgadt, megfontoló gondolkodást. Akkor mondhatta ezt Jézus, mikor tudomására jutott Judás árulása s az ellene készülő merénylet és lelkében birokra kelt az életösztön a tanításaihoz való következetes ragaszkodással. Rettentő lelki tusakodás

után utóbbi győzött s a fegyvervásárlásra, felfegyverkezésre való intés után következik a parancs: Tedd helyére szablyádat! s aztán jön a leghősibb halál: meghalni a keresztfán ellenségért imádkozva.

Tehát Jézus a mások ellen való fegyveres támadásnak épen oly határozott ellensége volt, mint a fegyveres ellenállásnak s így a hadakozással, a háboruval is mereven szembehelyezkedett. Erre őt kora tanította meg s nemzetének rettentő sorsa. Nem egy, hanem számtalan esetben látta, hogy ki fegyvert ragad a hatalmas Róma ellen, fegyver által pusztúl el. Látta, hogy aki nem tűri el a hatalomtól eredő arculcsapásokat, annak kegyetlenül meg kell lakolnia ellenszegüléseért, de érezte azt is, hogy amely fa jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és tűzre vettetik s a kemény római fát a benne termő férgek fogják megőrölni és kidönteni, ha tehát Izraél túl akarja élni Rómát, erkölcsi erőre, megtisztult, megújult lélekre van szüksége, Isten országát kell felépítenie, hogy erkölcsi erejével győzze le zsarnoki elnyomóját. Ezt nem látták be Izraél fiai s ezért kellett eljőni amaz időnek, mikor a jeruzsálemi templom erődítéseiből kő kövön nem maradt.

Ján. 6_{15} egy érdekes följegyzést tartalmaz, amelynek jóllehet nincsenek paralelljei a jóval korábban keletkezett sinoptikus evangeliumokban, föltehetjük, hogy valóságnak megfelelő tényt rejt magában, vagy legalább is annak emlékét fedi. Anélkűl, hogy az előző versekből indokolva volna, azt olvassuk e helyen, hogy „Jézus amint észrevevé, hogy jönni akarnak és őt elragadni, hogy *királlyá tegyék*, ismét elvonúla egyedűl a hegyre.“ E vers semmi szoros összefüggést nem mutat az előző versekkel, melyek az ötezer ember megvendégeléséről szólnak s azzal végződnek, hogy „az emberek látva a jelt, melyet Jézus tőn, mondának: Bizony ez ama próféta, aki eljövendő vala a világra“ (6_{14}). Valószinünek látszik, hogy vagy irott följegyzésből, vagy szájhagyományból meritette az iró ez adatot, melyet kellően nem tudott beilleszteni művébe, de amellyel Jézus életének érdekes epizódját örökítette meg.

Könnyen elképzelhetjük, hogy a folytonos izgalmak között élő nép, melyet oly könnyen lehetett kalandokba vinni, Jézus egyéniségének varázsa alatt lázadásra, forradalomra gondolt s lehettek hallgatói között sokan, kik Wallace Ben Húrjának példájára tőle azt várták, hogy egy általános forradalomnak élére fog állani s úgy szabadítja meg Izraélt. E türelmetlen, izgatott lelkületü zsidó pátrióták-

nak egy tömege kiálthatta ki Jézust királynak, mint nem régen Athrongeuszt, a pásztort, s tehetett kisérletet arra, hogy őt erőszakkal egy forradalmi mozgalom élére állítsa. Jézus azonban ismerte az efféle lázadások sikertelenségét s a vezetők végső sorsát, különben is egészen ellenkezett minden ilyen mozgalom az ő felfogásával, azért szökik a megtiszteltetés elől a hegyek közé.

Igy sem kerülhette ki a meggyanusítást s mikor holmi farizeusok megkérdezték tőle, hogy kell-e a császárnak adót fizetni, tulajdonképen azt akarhatták megtudni, hogy vajjon nem tartozik-e a szerencsétlen véget ért és szintén galileai J'huda párthivei közé. Ezért intézték hozzá a kérdést épen a J'huda felhivásának szavaival. Jézus feleletével nyilván megmutatta, hogy ő politikai kérdésekkel nem akar foglalkozni, mert az ő országa nem ebből a világból való, hanem a lélek valláserkölcsi világából.

Más kérdés, hogy vajjon milyen állást foglalt volna el Jézus a fegyveres támadás és ellenállás, szóval a háború kérdésében akkor, ha gyermekkorától kezdve azt tapasztalja, hogy Róma fegyverrel legyőzhető s Izraél egy kis erőfeszítéssel, esetleg más népekkel szövetkezve könnyen diadalmaskodhatik a nagy kolosszuson. Ez esetben valószínüleg föl sem lépett volna Izraél szabaditójaként, mert honfiúi lelke nem kényszerült volna töprengve keresni népe szabadúlásának útját. Ekkor a világ szegényebb maradt volna azokkal a szellemi kincsekkel, miket Jézustól eredőknek hiszünk, de viszont nem volna meggyalázva egy világvallás jelvénye: a kereszt, melynek többszörös karja alatt ordítják az „igazhitüek" a gyülőlet átkait s viszik a háború mészárszékére együgyü muzsikok százezreit.

Akkor talán Buddhának jámbor követői volnánk s a népek nem újabb és újabb háborúra készülnének s az emberek nem a hirlapok háborús hireit falnák, hanem elmélkednének a Tripitakam és Dhammapadam mélységes igazságairól s készülgetnénk mindnyájan a nirvâna örök és abszolut nyugalmára.

Visszatekintés az Unitárius Teológiai Akadémia fejlődésére.

Irta: **dr. Boros György.**

Az Unitárius Teológiai Akadémia legújabb szabálya* olyan szervezetet biztosít az intézetnek, amely lényegében nagyon sok ideig nem fog változni. Ez a betetőző szabályzat. A megelőző szabályok keletkezését, s illetőleg az intézet fejlődése folyamatát a következőkben foglaljuk össze.

1566—1847. 3 és 4 éves Philosophus cursus.

Az unitáriusok kolozsvári főiskolája a nagy közönségnek a középfoku miveltséget nyújtotta, az unitárius papságnak a felsőbb foku teológiai tudományosságot. A tanuló ifjuság a felsőbb osztályokban két részre oszlott, egyik része, a *secundánusok*, világi pályára, a *togátusok* egyházi pályára készültek. A főiskola felsőbb osztályai a philosophus és teológus cursusra voltak berendezve. A philosophus cursus 1794 előtt 3 éves volt, ettől az időtől kezdve 4 évre terjedt.

A teológiai cursus tudományos és gyakorlati szakoktatásról gondoskodott azok számára, akik papi vagy tanítói pályára szándékoztak lépni. Minthogy az a tanuló, aki togátus lett, segélyben részesült, s majdnem önerején végezhette a főiskolát, a togátusok rendesen jóval többen voltak, mint a hányat az egyházközségekben el lehetett helyezni. Egy-egy végzett ifjú 4—6, sőt több évet is töltött az iskolában. Sokan más pályát választottak, aminek az az üdvös következménye volt, hogy az egyház világi férfiai is jól tájékozva voltak az egyház ügyeiben és a hittani kérdésekben. Az egyház általános szabálya azt rendelte, hogy mielőtt valaki papi állást foglalna el, tanítson legalább 3 évig valamelyik középiskolában, mint köztanító

* E. Főtanács jegyzőkönyve 1915.

(lector) vagy valamelyik egyházközségben (ecclesia), mint mester. Ezalatt az idő alatt nősülniök nem volt szabad.

A teológiai oktatás gyakorlati részét a főiskola igazgatója vezette. Ő eskette föl a togátusokat, miután a jelentkezőket a Confessioból ünnepélyesen vizsgáztatta. A XVII-ik száz utolsó és a XVIII-ik első felében a kolozsvári Dimény Pál *Catechesis, seu brevis institutio religionis Christianae secundum unitarios* c. kátét kellett felmondani azoknak, akik a papi pályára szándékoztak lépni és a frequentálást kiállották. A káté 130 kérdést tartalmazott. Később egy rövidebbet, az ú. n. brandenburgi confessiót mondották föl. Ő vezette az egyházi szónoklást (concio) és a szónokok birálatát. Ő bocsátotta ki ünnepi szolgálatra (legatus) a togatus ifjakat, mely alkalommal az elmondandó beszédeket megvizsgálta, megjavította. Az igazgató és a tanárok is fölszentelt lelkészek, tehát a teológiai tárgyak tanítására egyaránt minősítve voltak.

A tanárok fölött főfelügyeletet gyakorolt a püspök. Dávid Ferenc püspök 1566-ban a Károlyi Péter igazgató előadásán megjelent, a tanítást kifogásolta, mivel biblia-ellenesnek találta. A következése lett, hogy Károlyi az intézetből eltávozott.

Szívesen alkalmaztak külföldi jeles férfiakat, gyakran hitök miatt üldözötteket. Külföldiek voltak: Sommer János, Glirius Mátyás s a hires Paleolog Jakab tanárok, a két utóbbi igazgató, Erasmus János és mások is.

Enyedi György a XVI-ik száz végén először tanítványainak adta elő azokat a magyarázatokat a szentháromságra vonatkoztatott bibliai helyekről, amelyeknek cáfolása a hazai és külföldi teologusokat teljes száz esztendeig foglalkoztatták. Árkosi Benedek hittanbölcselmi fejtegetéseit lelkészjelöltjeink és lelkészeink sok ideig kézről-kézre adták kéziratban. A XVIII-ik században Szentábrahámi és Agh István püspökök a hittani tételeket tudományos formába öntötték, Fejérvári Sámuel héber nyelvtant és szótárt készit, Szász Mózes a XIX-ik száz elején magával hozza a jenai egyetemről a bibliai kritika legujabb elméletét és aszerint tanít, amint egy értekezéséből tudjuk. Sylvester György egy zsinati beszédben már nyilvánosan állást foglal az újkori bibliai kritikának a mellett a tétele mellett, amely a *höhere Kritik*-hez vezetett.

1762-ben a királyi kormányszékhez előterjesztést tesz az egyházi tanács, melyben bejelenti, hogy „a kollegiumban a theologia is tanittatik, s az ó és új szövetség megértése végett a zsidó és görög

nyelv alapjai, továbbá a philosophia egy része: a logika, physika, metaphysika.“

1764-ben a kir. kormányszék egyetem felállitását tervezte a nem katholikusok számára. „A reform. és unitárius hívek kivánták, mindenik vallásból legyen 3 tanár nemcsak hittanban, hanem történelemben is.“

1774-ben Agh István püspök fölíratban kéri, hogy mind a négy bevett vallásban legyen tanár, s tanitni kell theologiát, zsidó és görög nyelvet, egyetemes hittant és egyetemes történelmet.“

A hitviták érdekében tanították a biblia eredeti nyelveit, a hébert és a görögöt. Tanítottak bibliamagyarázatot, a hittan és erkölcstan mellett metaphysikát, logikát és a philosophiának más ágait. Tanítottak egyháztörténelmet és szetartástant. „A papságra készülő diáknak ezeket tanulni és tudni kell, különben nem rendeltethetik ki papnak.“ (1824. évi E. K. Tanács jk. 61. sz.)

Sem a főiskola szervezetében, sem a tanítás tárgyaiban és terjedelmében nem történt lényegesebb hatósági módosítás a XIX-ik száz első fele végéig. A tanítás bővítése, a kor szelleméhez alkalmazása, egészen a tanárok tudományos készültségétől függött.

Az alsó osztályok sikeres elvégzése után a 3 évi filozófiai tanfolyamot el kellett védezni, mindenik félévben vizsgát kellett tenni. Mindenik félév végével rangsorozás történt, s a mely sorban az utolsó félév végén soroztatnak, aszerint nevezik ki ekklésiába. (1837. évi Főt. 12. sz. 1859. évi kolozsvári zsinat 38. jk. sz.

A papságra kinevezés és az állás elfoglalása után az új papnak két vizsgát kellett kiállania. Egyiket a párciálison a Főtanács és a Zsinatok szabályozó rendeletei szerint, másikat a Főtanácson.

1847—1859-ig két éves theologiai cursus.

1845-ben a homoródalmási zsinat egy indítványt elfogad és elvben kimondja a teológiai cursusnak a philosophiai kursustól teljesen külön választását (27—1845. zs. főtanácsi szám.) vagyis, hogy „a hittan 2 éveken keresztül taníttassék a magokat pappá szánt ifjaknak.“

Ehhez a határozathoz hozzá toldja a zsinat: elfogadtatik azon nyilvános kifejezéssel azonban, hogy a philosophiai tudományok rendes idő folyamán kivül a hittan 2 éven keresztűl taníttassék, a magokat pappá szánt ifjaknak.

Az elvi határozathoz még azt is hozzá toldotta a zsinat, hogy

„a philosophiai tudományok között is taníttassék az eddigi mód szerint egy népszerü hittan és egyháztörténet és annak csak tudományosabb s egyenesen a papságot illető osztályzata taníttassék a phil. tudományok bevégzése után."

A terv elkészítését a zsinat megrendeli, de csak 1847-ben lépik életbe. Ekkor hozta a Főtanács a következő határozatot 12—1847 sz. alatt:

1. A vallástani folyam a bölcsészeti tanfolyam 3 évei után következik s tart két évet.

2. A jelen iskolai évben a bölcsészeti tanfolyamot végzendő ifjakon elkezdőleg, a magát egyházi hivatalra elhatározó minden ifju köteles a 2 évi vallástani folyamot bevégezni s a rendes közvizsgálatokon kívül a papságra készülők, mielőtt alkalmaztatnának a főt. püspök úr és a vallástani professor által az egyh. képv. tanács által kirendelendő biztosok jelenlétében a tanulmányokból, és papi képzettségük felől történendő szoros vizsgálatot kiállani, mely vizsgálat megtörténte nélkül, senki is papi hivatalt nem igényelhet, az E. Főtanács is az académizánsok választásában a teológiai cursust végzettekre tekintettel lévén.

3. Oskola-mesteri hivatalra oly ifju, ki az egész teológiai tanfolyamot nem végezte, csak azon esetben rendeltethetik ki, ha a teol. cursust végzettek közül, a magát előadott állomásra senki se vállalkoznék, önként értve, hogy az ily kirendelendő ifjuban is az arra alkalmasság megkivántatik, egyébaránt az így kirendelt egyén papságra csak úgy emeltethetik, ha az illető vallástani tudományokból közvizsgálatot adand s ezen kívül papi képzettségéről a főt. püspök úr és a vallástan professora előtt az előbbi pont értelmében a szoros vizsgálatot kiállandja.

4. Az eddigi rendszer szerint végzett, egyh. hivatalra várakozó s a főiskolában benn vagy engedelemmel itt a városon lakó ifjak, a köztanítókat kivéve, tartoznak a teol. cursust hasonlólag járni, a tanulmányokból a rendes közvizsgálatot megadni, azonban alkalmazási hely adódván elő, ezen két évi tanfolyamnak el nem végzése meg nem gátolhatja őket, hogy papságra azonnal ki ne rendeltessenek. Az olyanok mindazonáltal, kik mielőtt alkalmaztathatnának, ezen cursust bevégzik, hasonlólag a harmadik pontban meghatározott külön szoros vizsgálatot is kiállani tartoznak.

5. A bölcsészeti tanfolyam második és harmadik évében is hetenkint két-két órán a hittudomány (dogmatica theologia) és általában az egyházi történet, különösen pedig az unitáriusok historiája tanítandó lévén, a két évi teol. tanfolyam tárgyait teendik:

A hittudomány, erkölcsi vallástan, pastoralis theologia vagyis homiletica, catechetica, liturgia, egyházi igazgatás ismertetése, egyházi jog, symbolica theologia, theologiai tudományok encyclopediája,

egyházi történetek, archeologia vagyis bibliai régiségek, az ó és új testamentum ismertetése és exegesis. Melyek folyvást gyakorlatok kiséretében az 1-ső és 2-ik évi teológusoknak együtt a két éven keresztül a szokott tanítási napokon naponként két órát fognak, a jövő iskolai évben elkezdve a vallástan professora által taníttatni, hetenként 2 órát kivéve, mely 2 óra alatt a 2-ik és 3-ik évi philosophusoknak fognak a kiszabott teológiai tanulmányok a vallástani professor úr által népszerüen előadatni.

Egyébaránt óhajtandó levén, hogy a teol. tudományok a teológusoknak még terjedelmesebben s több órákon keresztül tanittathatnának s következőleg a tanulmányok tanítása két professor által eszközöltessék. Ez iránti véleményadásra a Képviselő E. Tanács megbizatik.

6. A templomi énekelés és orgonálás tanulása is gondoskodása egyik nevezetes tárgya lévén, ajánltatik a Képviselő E. Tanácsnak, hogy főoskolánkban egy kisded orgona létesitését aláírás utján eszközölje.*

7. A főoskolában csütörtökön reggelenkint tartani szokott próba prédikálást, vagyis contiot, ezentul, a jövő oskolai évben elkezdve, csak is a teológiát tanulók és a végzettek, vagyis az állomásra leendő alkalmaztatást várók lesznek kötelesek a vallástan professora vezérlete alatt tartozásképen gyakoro ni, mellyel összekötve leendenek az egyéb papi ágendákbani gyakorlatok is. A vasárnap reggeli szónoklat vagyis orátio, kötelessége pedig a rector professor felügyelete alatt ezuttal is az egész felosztályi ifjuságra kiterjed.

8. A kolozsvári templomban is csak a teologusoknak s egyáltalában az egyházi hivatalra leendő alkalmazást váróknak leend szabad a vallástani professor felügyelete alatt predikálni, mire mind a sor szerint rendesen, mind pedig rendkivülileg, valahányszor a főt. püspök úr, vagy az előljáróság, vagy a vallástani professor rendelendi, köteleztetnek; kivételképpen a templombani prédikálás a philosophiai tanfolyamot gyakorló oly egyéneknek is megengedtetvén, kiket a vallástani professor vagy a főt. püspök úr arra felhatalmazand, az ilyenek a főt. püspök úr rendelésére is prédikálni tartozván.

9. A lecke órák czélszerü elrendelése s az ezennel elhatározott teológiai cursus folyamatba indítása az oskolai igazgatóságra bizatik.

Erre a határozatra Ferencz József püspök úr egy tanulmányában,** amely 1886-ban, vagy a megelőző évben készült s a melyet készséggel rendelkezésünkre bocsátott és föl is használtunk, a következő megjegyzést teszi:

* A nagy „hallteremben“ volt fölállítva az orgona.

** Emlékírat az unitárius vallásközönség papnöveldéje tárgyában. Kézírat, 33 ívrét oldal.

„E határozat azt mutatja, hogy 1847-ben egyházi főhatóságunk is teljes tudatára jutott annak, hogy többé nem nélkülözhető papjainkra nézve is a specialis szakképzés. Sőt az 5-ik pontban felölelt tantárgyakat tekintve, a felállitandó teológiai cursust elég magasra irányozta. Csaknem minden benne van, a mi egy teológiai cursusban benne kell hogy legyen. Hanem, hogy mind ezen tantárgyakat egyetlen egy vallástani professor két év alatt, hetenként öt napi 2–2 órával eltanítsa, ez már egy kissé mégis sok volt még kivánságnak is. Annyival inkább, mert az a vallástani professor nálunk nem más volt, mint a kolozsvári eklézsia rendes papja, a kinek mint ilyennek még szintén terhes munkaköre volt. Következőleg nem élhetett kizárólag a teológiai tanításnak, hanem mint akkor gyakorlatban volt, minden három vasárnapból kettőn prédikálnia is kellett, a harmadik vasárnap ezt a káplán végezte, egyéb papi teendőket egyedül teljesitett s még hozzá a philosophiai cursusban is volt a vallástanításra 2 órája. Hogy a kivánságot maga a főtanács is merésznek találta, ugyancsak a határozat idézett pontjából kitűnik, mert végül ohajtását fejezte ki, hogy módját kellene találni annak, hogy a megkivántató tanulmányok tanítása két professor által eszközöltetnék."

Az egyházi szónoklat — akkori elnevezés szerint concio — gyakorlását az 1847 évi Főtanács a teológiát tanulókra tette kötelezővé. A határozat írásban maradott, mert a concióra a felosztályu tanulók is eljártak és prédikációt tartottak a középiskolai törvény életbe léptéig, sőt még azután is több évig.

Erre Ferencz József püspök azt jegyzi meg: „a mi pedig a próba prédikálást illeti, ugyan hogy lehet azt gymnasiális tanulóktól követelni, hogy a biblia minden ismerete nélkül magok irjanak egyházi beszédeket." E helyett ajánlja, hogy csak az előadás gyakorlására szorítkozzék a prédikálást vezető pap, „tehát a szónoki előadásban lehetne gyakorolni a gymn. tanulókat is."

A teológiai önálló cursus az 1847—48. tanévben 11 tanulóval megnyilt. Kriza János tanította. Az első félévben archeologiát és paptant, a 2-ik félévben egyháztörténetet és papi gondot tanultak. Minthogy ugyanakkor fölállott a jogi tanfolyam is, a teologusok az első félévben magánjogot, a másodikban törvénykezési gyakorlatot és közjogot tanultak. Megalakult az önképzőkör.

A szabadságharc megszakította a megkezdett munkát. A teológus cursus csak az 1853. tanévben kezdődött meg újból. Ekkor az I. évfolyamra 7 tanuló jelentkezett. Az I. félévben hit- és erkölcstant, bibliai régiséget, egyháztörténetet, a II. félévben egyháztörténetet és paptant tanultak. A jog tanulása elmaradott, mivel a tan-

szék alapítványa a szabadságharc leverése után megsemmisült Kossuth-bankjegyekben volt befizetve.

1857—1896. Theologiai Seminarium. 3 éves tanfolyam.

1857-ben az egyház újult bizalommal és megfelelő eréllyel fog hozzá a teológiai oktatás rendezéséhez. Az 1847-ben hozott határozat végrehajtását tűzi ki célul s úgy intézkedik, hogy a teológiai tanár mellett, aki egyben kolozsvári pap is, tanítson a püspök 5 órán s két gymn. tanár is vegyen részt.

A 12—1857. sz. főtanácsi határozat az ének és orgona tanítását, a „barom orvoslást," a gyümölcs és selyemtenyésztés tanulását is megrendeli. Az egyházjog tanitását Mikó Lőrinc tanárra bizza.

Ez a határozat sem valósította meg a reménységet. Két év mulva (1859.) újból a „*Theologicum semminarium*" felé fordul a figyelem. A 38—1859. sz. főtanácsi határozat fölújítja az 1847 évi intézkedéseit, de az ott megjelölt tantárgyak mellett még „a bölcselem, t. i. ethica és metaphysica kapcsolatban a logicaval, paedagogia és zsidó nyelv" tanítását is határozza. A tanítandó tárgyakat ezekben foglalja össze: hittudomány, erkölcsi vallástan, pastoralis theologia vagyis homiletica, exegesis, catechetica, liturgia, egyházi igazgatás ismertetése, egyházi jog, symbolica theologia, theologiai tudományok encyclopaediája, egyházi történetek, archeologiai vagyis bibliai régiségek, az ó- és új testamentum ismertetése, továbbá ethica és metaphysica logicával kapcsolatban, paedagogia és zsidó nyelv."

A tantárgyak célszerű kiszthatása és taníthatása tekintetéből a teológiai tanfolyam két évről háromra nyújtatott s a püspököt (Székely Mózes) a gymnasiumtól a teológiához helyezte a főtanács heti 5 órával. Igy lett két rendes teológiai tanár: t. i. a püspök és a kolozsvári pap. Hozzá van téve az a meghagyás is, hogy a szükség szerint két vagy három gymnasiumi tanár segitsen.

Az 1859. évi főtanács 39. sz. rendeletével megszünteti a *zsinati s partiálisi* vizsgákat. E helyett kimondja, hogy „a három évi tanfolyamot végzett theologus ifjak ezután mind a három évi s így az egész theologiai tanfolyam végeztével egy általános vizsgálatot köteleztetnek letenni a püspökség, iskolai igazgatóság s E. K. Tanácsi bizottmány összes vizsgáló széke előtt, még pedig mind a három évfolyam alatt tanult tantárgyakból." A félévek végén tar-

tott vizsgálatok megmaradtak, a theologusok a vizsga eredménye szerint „rangsoroztattak.“

Ha az énekvezérek papi pályára akartak lépni, az eddigi zsinati vizsgáló bizottság előtt vizsgáztak. A partialisi vizsga rájok nézve is megszünt.

Ez a határozat tekintettel van a papi üresedésekre s megengedi, hogy valaki a három év végezte előtt neveztessék ki papnak, de rendeli, hogy a bizottság előtt tegyen vizsgát, mielőtt kineveztetnék.

A két éves tanfolyam helyett a három éves életbe lépett az 1860—61. tanévben. Ekkor kezdették tanítani a symbolika theologiát és az unitárius vallás történetet. A három éves tanfolyamon tanították: *Székely Mózes* filozófiát, közönséges egyháztörténelmet és az unitárius vallás történetét Erdélyben,

Kriza János, Dogmatica, moralis, pastoralis és symbolica teológiát,

Nagy Lajos exegesist és görög nyelvet, *Brassai Sámuel* zsidó nyelvet, *Mikó Lőrinc* egyházi jogot.*

1859-ben a zsinati főtanács a tantárgyak közé fölvéteti az angol nyelvet „az angol unitárius egyházi irodalom bőségét és gazdagságát tekintetbe véve, mint szükséges kulcsát szent vallásunkat érdeklő némely tekintélyes eszmeforrásoknak.“ A tárgy tanulása nem volt kötelező, de mégis megkezdődött már a következő évben. Buzogány Áron kezdette tanitani, folytatta Simén Domokos, majd Kovács János.

Az angol nyelv tanításának nagy lendületet adott a Paget Olivér emlékére 1868-ban a nevezetes tordai emlékzsinaton tett alapítvány, minek jövedelméből állandóan ki van tűzve három (25, 50, 100 frtos) jutalom.

1877-ben az angol nyelv tanítása a teológusoknak kötelező tárgyává tétetett.

A *dogmatörténelmet és teol. encyclopédiát* fölvette Simén Domokos, ki 1866-ban lett az intézet tanára.

A teológiai oktatás ennyire útba volt igazítva, de nehezen tudott célja felé közeledni. Kriza püspökké választása (1861.) után

* Lásd Ferencz József idézett kéziratát és Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítőjét 1896—97-ről „Visszapillantás a papnevelő intézet 50 éves multjára, Boros György dékántól.

is csak a kolozsvári két pap tanított egyik-másik gymn. tanár segitségével: Ferencz József, Marosi Gergely, majd helyette Simén Domokos, Derzsi József, Péterfi Dénes, Mózes András. Ferencz József püspökké választása után is tanított heti 5 órán.

Az *orgona* tanulását 1860-ban (272. E. K. T. sz.) kötelezővé tette az E. K. Tanács, de csak 1870-ben léptette életbe s 1878-ban a papnövendékek tetszésére bízta a Főtanács. (25. jk. sz.) E helyett kötelezte a műének tanulására.

Az *egyházjog* tanulását 1872-ben (326. E. K. T. jk. sz.) kötelezővé tette. Egyik évben egyetemes, a másikban unitárius egyházjogot kellett tanulni.

Gazdasági és kertészeti ismeretek szerzése szükségességét hangoztatja Ferencz József püspök 1879-ben az E. K. Tanács előtt. Az inditványt a kereszturi zsinat (15—1879. sz.) elfogadja és életbe lépteti.

A közegészségtan tanitására 1882-ben a vallás és közokt. miniszter hívja föl a figyelmet. Az E. K. Tanács intézkedik (245—1882. t. ü. sz.), hogy az iskola orvosa (dr. Bartók István) heti 2 órán tanítsa. Azóta állandóan taníttatott.

1884—88. tanévben Boros György (ki 1879-ben lett teol. tanár) kezdeményezi egy új tudományág, a *bibliai teologia* tanítását és a bibliai *szövegbirálatot.* Ezzel kapcsolatban a hittan tanítása az I. évről áttétetett a II. évre.

Ferencz József püspök fölvette a *szónoklattant*, Péterfi Dénes a *vallásbölcsészetet,* Gálfi Lőrinc *a neveléstant.*

A vizsgálatok érdekében meg-megújuló intézkedéseket tesz az egyház. 1861-ben az E. K. Tanács határozza (199. sz.), hogy a teológusok a három év elvégzése után még egy félévig készüljenek a papi szigorlatra. Ezt a határozatot a Főtanács 1862-ben megerősiti (53. jk. sz.). 1869-ben a Főtanács (6. jk. sz.) rendeli, hogy írásbeli vizsgát tegyenek. Simén Domokos teol. tanár ezt a határozatot úgy kívánja értelmezni, hogy a teológia összes tárgyaiból írásbelit kell tenni. Az E. K. Tanács méltányolta ugyan a Simén felfogását, de „körülményeinkhez képest gyakorlati szempontból“ fogta föl a kérdést és (34—1870. jk. sz.) azt határozta, hogy „a predikáció és agenda készítésből“ tegyenek írásbeli vizsgálatot.

Ferencz József püspök 1879-ben azt inditványozta, hogy a 3-ad évesek az év folyama alatt a teol. tudományok köréből fél-

évenkint egy-egy írásbeli dolgozatot készítsenek, a dolgozatok tárgyát a szaktanár jelölje meg, a dolgozatot ő birálja meg és a vizsgáló bizottságnak tegyen jelentést. Az inditványt a Főtanács (15—1879. jk. sz.) elfogadta, fönntartván a zárthelyi dolgozatokra vonatkozó intézkedést is. Egyik dolgozatot jan. 31-ig, a másikat május 31-ig kellett beadni a püspöki hivatalhoz, a ki a szaktanárnak adta ki birálatra. A zárthelyi dolgozathoz segédkönyvűl csak a bibliát vagy a bibliai szótárt szabad használni. Ha az írásbeli dolgozat nem felel meg, a szigorló szóbeli vizsgára nem bocsátható. A szóbeli vizsgálat a püspök elnöklete alatt egy bizottság előtt nyilvánosan tartatik. Öt érdemjegyet alkalmaztak: kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen. Egy javítás volt engedélyezve. A ki másodszor is elégtelen, a papi pályától el van zárva.

Az osztályok félévenként vizsgát tesznek. A ki elégtelen, egyszer javithat, ha kettőnél nem több tárgyból elégtelen. Különben az osztály ismétlésére útasittatik.

1885-től kezdve életbe lépik a 4-ik év, mint *szigorló év*. A tanulók nem járnak előadásra, hanem készitik az írásbeli dolgozatokat és készülnek a szóbeli vizsgára.

A gyakorlati lelkészkedésre előkészülés érdekében igen fontos intézkedésnek bizonyúlt a gymnasiumi *vasárnapi iskola* életbe léptetése. Boros György inditványára az E. K. Tanács meghatározta, hogy az alsó öt osztály unitárius tanulói a téli vasárnapok reggelén gyüljenek össze istentisztelet jellegű vasárnapi iskolára, mely áll gyülekezeti énekből, imából, közénekből, tanitásból és bezáró énekből. A tanitást a papnövendékek rendre végezik. A tárgyválasztásra, a tanitás menetére és megbirálására felügyelt az inditványozó. Kezdődött 1880-ban és egy vezetés alatt tartott az 1908—9 tanév végéig, midőn a főgymnasiumi vallástanári állás szerveztetett. Ettől kezdve a vallástanár, jelenleg Vári Albert vezeti. Az E. K. Tanács az alapitónak és a vasárnapi iskola 30 évig vezetőjének, dr. Boros Györgynek elismerő köszönetet nyilvánit. Az első időszaki munkálkodásról terjedelmes naplókönyvek nyújtanak tájékozást, melyekből a tanitás tárgyát, a tanitás menetét meg lehet ismerni. Igen hasznosnak bizonyúlt mind a papnövendékekre, mind a tanulókra nézve az az eljárás, a mely több évig gyakorlatban volt, hogy a papnövendékek a tanitás után a tanulók 8—20-as csoportját maguk körül gyüjtötték s ott kérdezés, vagy a tanulók kérdései alapján az eltanitott tárgyat földolgozták, megbeszélték.

A Teológiai Intézet 1909. évi Értesítője (XI. évf.) a vasárnapi iskoláról kimerítő tájékozást tartalmaz.

Az intézet önállósága későre kezdett kibontakozni, mert habár 1847 óta van is bizonyos szervezete és 1859 óta két tanára, a főgymnasiummal oly szoros kapcsolatban él, hogy az önállóság nem vehető észre.

A teológusok együtt laknak a gymn. tanulókkal. Szobafőnökök, osztálytanítók és magántanítók. Ez a viszony jövedelmi nézőpontból előnyös, mert az idősebb és főképpen a végzett teológus különböző címeken annyi jövedelmet biztosit magának, hogy ha takarékos, még tőkét is gyűjthet. De másfelől az önálló tanulmányozásra kevés, vagy semmi ideje s még kevesebb alkalma, mert szobájában 15—20 tanuló van összezsufolva.

Annyira szorosan be van ékelve a gymnasiumba, hogy igazgatója a kollegiumi igazgató. 1879—80-ról „Ertesitő" jelenik meg, de abban a teológia csak ugy szerepel mint a gymn. és elemi iskola mellett egyik, az első tag. Csak az 1894—95. évi Értesítőben jut annyi önállósághoz, hogy saját címe alatt — „Hittani intézet" — külön van fölvéve és egy évi története egy csoportba foglalva van ismertetve. (A kolozsvári unitárius főiskola: hittani intézet, főgymnasium és elemi iskola *Értesitője* az 1894—95-ik tanévről, szerk. Boros Sándor igazgató.) (XVI. évf.)

Az 1895—96. tanévben munkába vétetett az intézet új szabályzata és a következő évben életbe lépett.

(Folyt. köv.)

IRODALOM.

A német háborus irodalomból.[1]

Olvasóink ismerik ennek a vállalatnak első kötetét. Most a másodikat akarjuk ismertetni. Nem lehet ránk nézve közönyös, minő gondolatok és érzelmek hullámzanak német szövetségesünk lelkében e világokat rázó kataklizma alatt. Lesznek e gondolatok között olyanok, melyek ismereteinket bővítik; ez érzelmek között olyanok, melyek lelkünket a bizalom és remény színes szárnyaira emelik. A német önérzet korlátlan megnyilvánulása egyik-másikunkat talán képes gondolkodóba és aggodalomba is ejteni.

Ezeket az előadásokat mindíg „zsufolt ház" hallgatta végig. A kegyelmes úr mellett ott ült az egyszerű munkás s egyik sem kérdezte a másiktól társadalmi rangját és állását, politikai hitvallását és pártját. Egyek mind kivétel nélkül abban a gondolatban: Deutschland über alles. És egyforma figyelemmel és odaadással hallgatják egyetemi tanáraiktól az igét, amely Németország nagyságát, legyőzhetetlenségét, jövő reményeit és kilátásait tárja eléjük, hogy a lelkesedés lángját szívükben elaludni s a kitartás állhatatosságát meglankadni ne engedjék. Innen az előadások népiesebb hangja. S említésre és követésre méltó az, hogy ezeknek a beszédeknek künn a tűzvonalban s benn a sebesültek és lábbadozók körében nagy és széles olvasó közönségük van.

Ezek a felolvasások kutatják a nemzeti gondolatot a költészetben, megkapják a minden áron győzni akarást és tudást a nép sociális ellátásában, a bátorítás és vigasztalás hangját a bibliában. A háború végső eredményeként azt várják, hogy a német kultura világ-kulturává lesz. Foglalkoznak azzal a nagyon kellemetlen jelenséggel, hogy nemcsak ellenségeik, hanem a semleges nemzetek is kevés rokonszenvet mutatnak iránuk, sőt gyalázásokkal halmozzák el. Nagyobb részét ennek az ellenséges sajtó soha eddig a világtörténelmében nem tapasztalt hazudozásainak tulajdonítják s *Brückner* pl. keserűen jegyzi meg, hogy saját és ellenségeik tudósításaiban csupán a tulajdonnevek egyeznek, minden egyéb teljesen elüt egymástól.[2] *Brandl* a mai angol harci lirát ismertetve s látva a mérhetetlen gyűlöletet, amely nemcsak az angolok, hanem — valljuk

[1] Deutsche Reden in schwerer Zeit. 2. kötet. Berlin, 1915.
[2] Id. m. 290. l.

meg őszintén — a németek részéről (pl. Isten büntesse meg Angolországot) is egyenlően fennáll, igazat ad *Tennysonnak*, aki Viktoria királynőnek egyszer ezt írta: „ez a két nép csak testvéri barát vagy halálos ellenség lehet egymással."

Ámde a háború első heteinek és hónapjainak mértéktelen dühe itt-ott kezd alább hagyni, a szenvedély a nyugodtabb megfontolásnak, a higgadtabb mérlegelésnek, a judiciózusabb ítéletnek helyet engedni. És ez nem is lehet máskép. A túlfűtött kazán ventilator nélkül szétrobban. A helyes judicium ebben az élet-halál kérdésben a ventilator szerepét tölti be. Már *Brandl* is a mai angol lira áttekintését azzal a megállapítással fejezi be, meg kell tanulniok belőle, hogy ezután gondosabban tanulmányozzák szomszédaik életét és közvéleményét, mint eddig tették,[3] habár azt mondja, hogy ez az áttekintés csökkentette benne az emberi méltóság iránt érzett tiszteletet és meg van győződve róla, hogy egy utánunk következő nemzedék szégyelni fogja, hogy az angol harci lira oly alacsonyra sülyedett az általános emberi alá. *Leonhard* vizsgálva annak a majdnem általános ellenszenvnek okát, mellyel Amerika viseltetik Németországgal szemben, ritka tárgyilagossággal német részről elkövetett botlásokra, hibákra, tévedésekre hívja fel a figyelmet. Ő cseretanár volt Amerikában, volt alkalma megismerni Amerika szivét és gondolkodását, tehát teljes joggal szólhat s megállapításai kevéssé eshetnek az egyoldaluság és elfogultság hibájába. Sok jó barátja van Németországnak Amerikában, de még több az ellensége. Az ellenszenv okai nem a felületen vannak, hanem mélyen a viszonyok sajátos alakulásaiban, a bevándorlás okozta irodalmi kialakulásokban, gazdasági, politikai és — erkölcsi okokban. Minthogy az angol az állami nyelv, ez határozza meg Amerika irodalmát, közvéleményét, rokon- és ellenszenvét. Ugyanazokat a költőket és írókat, ugyanazokat az újságokat olvassák s így a gondolatoknak és érzelmeknek ugyanaz a sajátos köre alakul ki. Amerika szellemi élete ezer meg ezer szétszakíthatatlan szállal kapcsolódik Angolországéba. S ezért Leonhard fájdalmas érzéssel, de igazsággal állapítja meg, hogy „Amerika szeretetét nem nyerjük meg addig, míg nem mutatunk szeretetet és megértést Anglia iránt." Amerika erkölcsi szigora sok dolgot nem tűr meg, amin mi könnyen tova siklunk. Nem tudták bevenni, mikor kancellárunk nyiltan beismerte, hogy Belgiumon jogtalanságot követtünk el. Mert szükség esetén lehet ugyan jogtalanságot elkövetni, de csak — titokban, aminthogy ők is a whiskyt csak — titokban isszák. Aztán a politikai okok. Szerintök két Németország van. Egyik a fejedelmek, katonatisztek és junkerek, másik a nép. Amott militárizmus és despotizmus uralkodik, emitt szolgaság.

Hogy a lövészárok az egész nemzetet egyesítette, azt nem hiszik el s ebben része van a háború előtti német hirlapírásnak is. Még mindig azt hiszik, hogy dölyfös junkerek kényuri zsarnoksá-

[3] Id. m. 239. l.

got gyakorolnak s a csendes polgárokat büntetlenűl sanyargathatják. Nem helyes, mikor mi az amerikai fegyver- és munició szállításra azt mondjuk, hogy Onkel Sam jó üzletet csinál, mert ezt a jobb érzésű amerikai erős sértésnek érzi. Ez nála nem haszonvágyból, hanem ügyünk iránti ellenszenvből ered. Aztán Páris az amerikai ízlés otthona. Aki Párisra bombát dob, azt az amerikai nem szereti, akár van mellette a népjog, akár nincs.

Ime, ezek röviden és vázlatosan Amerika ellenszenvének okai. *Leonhard* orvoslási módokat is ajánl. Hogy kevés számú amerikai barátainkat megtarthassuk, kerülni kell mindent, ami a helyzetet ahelyett, hogy javíthatná, még rontja. Nem kell kérni tőlük semmit. Téves volt a német ügyet az amerikai sajtó ellenszenve ellen védelmezni. Ezzel ellenségünket szükség nélkül biránkká tettük. Szerencsétlen fogás volt a német tudományt az angol gyalázásokkal szemben védelembe venni. Még szerencsétlenebb és elhibázottabb Amerika rokonszenvének megnyerése után futkosni. Hiszen a szeretet önkéntes valami, azt nem lehet koldulni. Aztán igen merevek a formák, melyekben Anglia ellen való gyülöletünk megnyilvánul. A gyülöletet nem irthatjuk ki sziveinkből s ne is irtsuk (?); de szóljon ez a gyülölet az angol politikának, az álnok heccelőknek, ne pedig az angol kultúrának.

Kissé hosszabban időztünk *Leonhard*-nak ez előadásánál.[4] Célunk az volt, hogy bemutassuk: ime az elfogulatlanabb, tárgyilagosabb gondolkodás utat mer már verni a németek között is. Már vannak, akik meglátják a hibákat nemcsak az ellenségnél, hanem maguk között is, sőt hangot is mernek adni gondolataiknak. A közeledés első feltétele annak beismerése, hogy peccatur et intra et extra muros. Ez a beismerés lehetővé teszi az ellenfél meghallgatását; a meghallgatás az ellentétes álláspont megértését, a megértés az ellentétek élének letompitását, az érdekeknek, álláspontoknak egymáshoz való közeledését, és végül megegyeztetését.

A németeknek keleti érdekeivel két előadás is foglalkozik.[5] *Hoetzsch* themája ez: mi a célja és értelme keleti harcainknak? Könnyen folyó csevegésének végén arra az eredményre jut, hogy Németország keleti határait biztosítani a panszláv terjeszkedés ellen, mert enélkül nem állhat fenn biztosan, mint nyugaton a Rajna bal partja nélkül sem. Ausztria és Magyarországnak, mint nagyhatalomnak biztositása a Németországgal való szövetségben, hogy hatalmas délkeleti feladatait munkálhassa és végül, hogy Törökország mindkettővel való szövetségben legyőzhesse a panszlavizmust, amely mértéktelenűl túlzott hatalmi ambiciójában hatáskörét kiterjeszteni szeretné egész az Adriáig, Olaszország keleti tengerpartjáig.[6] Tehát az egész vonalon teljesen defensív jellegű minden törekvésünk.

[4] Amerika während des Weltkrieges. 155—184. ll.

[5] Otto Hoetzsch, Der Deutschen Kampf im Osten. 185—208. és Alexander Brückner, Der Weltkrieg und die Slawen 287—310. ll.

[6] Id. m. 205. l.

És ezzel szemben mi a célja Oroszországnak? Mi vezeti őt e vállalkozásában? A panszlávizmus. A panszlávizmus fogalmát nem elméletileg, hanem szemléltetve magyarázza meg. Orosz térképek segélyével, melyeken a szláv területek színesen vannak berajzolva. Ennek a színes foltnak északi szárnya Danzigig, déli a Balkánon az Adriáig nyulik előre s most már a panszlavizmus azt akarja, hogy ez a két szárny összecsapjon, a harapófogó két vége összeérjen s így teremtsen egy közösséget, amely azonban csak fikció. Hiszen nem volt-e nevetni való, hogy mikor Nikolajevics az osztrák szlávokat elszakadásra hívta fel, ezt kilenc nyelvű felhívásban kellett tennie, hogy megérthessék. Tréfásan sokszor mondták, hogy van igenis közös szláv nyelv, amelyet bécsi, prágai, moszkvai szláv kongresszusokon használni szoktak, a — német. Gutskov, az oktobristák vezére, nagyon tömören és találóan fejezte ki, mit akar a panszlávizmus: „Ausztria—Magyarország romjain Nagy Szerbia.“

Hasonló a tárgya *Brückner* előadásának, de Oroszország állapotrajzát sok tekintetben *Hoetzsch*-csel ellentétesen állapítja meg. *Hoetzsch* szerint Oroszország nem nemzeti, hanem nemzetiségi állam, inkább, mint Ausztria—Magyarország (204. l.) *Brückner* „mesének“ tartja ezt a felfogást. Előbbi szerint az oroszok részéről ez a háború nem igazi népháború, hanem bizonyos politikai körök, katonák és diplomaták, publicisták és politikai kalandorok machinációja. Utóbbi szerint az egész orosz nemzet egy értelemmel, egységesen vonult „ebben a szent háboruban“ a zászlók alá. Az összes nemzetiségek vezetői az orosz állami eszme álláspontjára helyezkedve összes erejüket felajánlották az államnak. Szóval itt is az az eset, hogy *Hoetzsch* elfogultan semmi jót nem lát és talál az ellenségnél, *Brückner* ellenben meglátja és megbecsüli az oroszokban is a jót. S kiemeli, hogy Oroszország az összes államokat megelőzve — kibocsátotta az alkohol tilalmat, sőt következetesen végre is hajtotta s ezzel a világnak utat mutatott.

Mellőzöm az előadás fejtegetéseit, melyek Oroszország céljaira, kilátásaira vonatkoznak. Csupán egy pontot ragadok ki, azt, amelyben Oroszország a népek felszabadítójának szerepét ölti magára, mint a többi entente-hatalmak. Az orosz állam történelmi feladata, mint egy magas rangu pap kifejezte —: mindent eloroszosítani, ami nem orosz és mindent az orosz egyház kebelébe hajtani, ami nem tartozik oda. A múlt század 30-as éveiben ezt rövidebben így fejezték ki: egy isten, egy cár, egy nép.

Hogyan szabadította fel Oroszország az elnyomott népeket? A galiciai kisoroszok vagy ruténék kezdettől fogva szálka volt a szemükben, mert fejlettebb nemzeti öntudatuktól saját kisoroszaik nemzeti öntudatra ébredésétől aggódtak. Ezért vonultak fel először Galicia és nem Posen, Kőnigsberg ellen. S mit tettek Lembergben, mint felszabadítók? Bezárták a nyilvános iskolákat, megszüntették a rutén sajtót, kifosztották a rutén múzeumokat, becsuktak minden rutén gazdasági vagy tudományos egyesületet. Bobriszkij gróf kije-

lentette, ő csak három vallást ismer: az orthodox, a katholikus és zsidó vallást. A három millió lelket számláló egyesült hitű vallásnak ütött az órája. Érsek-metropolitájukat Oroszországba hurcolták; a rutén árvákat ezrenként hajtották el, hogy ott neveljék fel őket s majd később kémek gyanánt saját népükre szabadítsák.

Végül még a panszlávizmussal foglalkozik s két faját különbözteti meg. Egyik a lengyel panszlávizmus, mely egyenlő jogú szláv törzsek egyesülését jelenti, ellentétben az orosszal, amely azt kivánja, hogy az összes szláv folyók az orosz tengerbe ömöljenek s ott elenyészszenek. Ez a panrusszizmus, amely feltartóztathatatlanul előrenyomulna, ha Oroszország győzne s szláv nemzetiségeket nem tűrne meg maga mellett.

A német erő, a német önérzet erős megnyilatkozása a *Kahl* és a *Seeberg* beszéde.[7] *Kahl* beszédjével nem foglalkozom részletesebben. Az a pessimismus, amely tavaly ilyenkor — úgy látszik — nemcsak nálunk, hanem Németországban is megülte a lelkeket, — legyen hála az Istennek — ma már eltünt, a lelkek felszabadultak a lidércnyomás alól. Azért *Kahl* intelmei most talán nem időszerűek, de nem kevésbbé igazak.

Közelebbről érdekelnek minket *Seeberg* fejtegetései. Amit a kultura és a háború viszonyáról mond, az figyelemre méltó kifejtése az erők mérkőzésének. Fejtegetései nehézkesen, száraz elvontságokkal indulnak, de annál megragadóbb közvetlenséggel végződnek.

Mi a kultura? *Die Gewohnheit geistigen Lebens.* Érzi azonban, hogy ez a meghatározás igen szűkszavú, hogy hallgatósága nem érti. Azért inkább kifejti a fogalom tartalmát Összehasonlítja a civilizációval, ami külső formákat, a társadalmi élet bizonyos rendjét jelenti. A kultura ellenben az embert a szellemi élet körébe vonja és emeli fel. Mikor az ember több és jobb lesz, mint eddig amilyen volt. A kultura fogalmában benne van mindaz, amit miveltségnek, valláserkölcsnek és társadalmi erkölcsnek nevezünk. Ahol szellemi élet van s ez a szellemi élet szokássá lesz, mely az egyén és a köz életét meghatározza, ott kultura van. A kulturának három faját különbözteti meg. Legelől áll a *személyiség kulturája,* ami lényegében *önuralom*, nemcsak negativ értelemben, hogy szenvedélyeimen uralkodom, hanem abban a pozitiv értelemben, hogy ura vagyok erőimnek, egész lényemnek, melyet kitűzött célom szolgálatára tudok beállítani. Ahol nincs ilyen személyi kultura, ott nem lehet igaz kultura. De a személyiség mellett ott vannak a hatalmak, melyek az egyént meghatározzák, a rend, amint az *állam* azt előírja. Ott van pl. I. Frigyes Vilmos és Nagy Frigyes hivatalnoki és katonai állama. Magasan áll ezek felett az *ideálizmus kulturája,* ahol a lelkeket az élet nagy és végső kérdései foglalkoz-

[7] W. Kahl, Pessimismus und Optimismus im Kriege; Reinhold Seeberg, Krieg und Kulturfortschritt.

tatják s az ezekre adott feleleteken mérik a dolgok értékét s ezek szerint rendezik be a földi életet. Igazi kultura tehát csak ott van, ahol a személynek önkéntes szabadsággal ajánlott és keresett viszonya van a lét végső nagy kérdéseihez. Az ember három módon viselkedhetik a kulturával szemben. Vagy csak eszménynek él s lenézi, elfeledi, mellőzi a való életet, vagy csak a földi dolgokkal törődik s éli és élvezi az életet. Vagy pedig — s ez az igazi kultura — eszméktől és eszményektől mozgatva a szellemi élet magasabb szférájába emelkedik, világosan tudva azt, hogy az Isten örök akaratától függ, örök javak vannak rábízva, örök célokat kell e földön megvalósitania s épen ezért gyakorlott szemekkel tekint körül e világban s a dolgokat a maga céljaira ki tudja választani és eszközökként felhasználni.

A kulturának mindig bizonyos természeti előfeltételei vannak, hogy úgy mondjuk: talaja. Minden népnek megvan a vére s ezzel adva vannak bizonyos képességek, hajlamok, a kulturának sajátos iránya. Fontos tényező a földrajzi fekvés. Ez az oka pl. annak, hogy a német oly könnyen elsajátit angol és francia szokásokat. A kultura folytonos mozgásban és fejlődésben van, soha sincs nyugalomban. Különböző erők, irányok, nézetek tünnek fel, most erre, majd arra irányítják az embert, egyik szélsőség után a másik következik, mig egy középút magától adódik, ami kifejleszti a kultura egységes tipusát. Ezek a különböző elemek, irányok. szélsőségek hozzák létre a kulturát s e feszültség a mozgás által a fejlődést. De egy másik fontos tényező az apák és fiak, az egymásután következő generációk ellentéte. Az ember ősi ösztöne, hogy a maga fizikai, erkölcsi és szellemi képességeit örökségül gyermekeire igyekszik hagyni.

Mennyi fáradságunkba kerül, mig az ifjuság lelkébe átültethetjük, amit jónak, igaznak, helyesnek, illendőnek és előnyösnek tartunk! Mi volna, ha az ifjú nemzedék egyszerüen elfogadná azt, amit a szülők mondanak?

Az a kultura megállását jelentené! Bizonyára nem a legszeretetreméltóbb kora az az ifjunak, mikor mindenre, amit mondunk, nemet mond. De ez a természet belső kényszere, védekezés a szellemi örökség és hagyomány túlságos ereje ellen. Később már sokkal többet elfogad, mert elsajátitás, megértés által saját személyi tulajdonává teszi s épen ez az elsajátítás adja azt a belső örömöt, ami természetszerűen hiányoznék, ha épen csak örökölte volna. A fejlődés a hagyomány és az új gondolatok egymással való küzködésének eredménye. Ott van igazi fejlődés, ahol az ellentétek egyensúlyozódnak. Oroszországban nincs, mert ott a reactió és absolutizmus földjén semmi új nem érvényesülhet s a tehetetlenség törvényénél fogva minden marad a régi formájában. Franciaországban sincs, mert ott meg mindig az újat hajszolják. Ott van tehát fejlődés, ahol a különböző irányok kifejlődhetnek, egymással szembe állhatnak s e feszűltség megoldódik úgy, hogy mindakét tényező

hatékony lehet, vagy minden erő értékesül. Ott pedig visszafejlődés van, ahol míndig csak egyik tényező érvényesül. Mert ha az újat mellőzi, hogy mehet tovább és mellőzheti-e a régit, hiszen akkor miből indúl ki?

De hát mi köze van a háborunak a kulturához? Nem a legborzasztóbb elpusztítása, lerombolása-e a háború mindennek, ami kultura?

A háború eszköz a népek erejének megmérésére. Hogy vajjon az az állás, az a befolyás, melyet egy nép a világra gyakorol, nem igen nagy-e vagy erejéhez képest nem igen kicsiny-e? Egy nagy vizsga, melyen a népek egymás erőit megmérik és a háboru egyik nemzetet felemeli, a másikat visszatereli a maga erőinek, tehetségének megfelelő helyre. A háború osztályoz, mint az iskola, mikor a vizsga után a tanulókat sorba ülteti, egyiket elsőnek, másikat utána s a harmadikat utolsónak, mindeniket érdeme szerint. Ez az igazi értelme a háborunak. Oroszország és Anglia világhatalomra törekednek És nincs más eszköz, mint a háború, hogy ez ellen a kulturagyilkosság ellen védekezzünk. amit ez a két ország antik imperiálizmusával a modern világba akar bedobni Mert gondoljuk el, mi lenne, ha Oroszország győzne? Rágondolni is szörnyű. És ha Anglia győzne? Azok után, ahogy az igazi kultura fogalmát megállapitottuk, egy olyan ország, a mely a merkantilizmusba, industriálizmusba, a technikai kulturába sülyed s így az életet egyoldaluvá és anyagivá teszi, nem lehet a világkultura őre.

Ezért mi nemcsak Németországért küzdünk, hanem a világtörténelem szivéért, az emberi szellem szabadságáért; mert a világnak a szivét akarják elrabolni, a történelem vérének a körforgását elállitani. Nem akarjuk a világot a mi képünkre átalakitani, csak a mi sajátos lényünket szabadon kifejleszteni s aztán odatartani a világ elé: ime itt van, válassz, melyik kell: a német szellem, a német kultura-e, vagy az angol szellem, az angol kultura?

Ezek után pedig tisztán áll előttünk az, hogy a háború és a kultura között eminenter pozitiv viszony áll fenn. A küzdelem sorsát nem az dönti el, hogy az egyik fizikailag erősebb, idegei egészségesebbek, bár e tényezők is nagyon fontosak. Hanem az erkölcsi komolyság, az egészbe való beleolvadás, az az ideálizmus, amely saját életét áldozza fel, ha a lét legfőbb értékei vannak kockán, az a vallási ideálizmus, amely mindenben a mindentudó Isten uralmát látja, aki annak adja a győzelmet, akinek az oldalán áll.

És tisztán áll előttünk az is, hogy a háború nemcsak győzelemre segíti a magasabb kulturát, hanem megfordítva, ahól a magasabb kultura van, odaszegődik a győzelem is. Ezt mutatja a technika szerepe is a most folyó háborúban. Azért pozitiv a viszony a háború és a kultura között, mert kultur erők döntik el a háború sorsát és kulturáért folyik a háború. Háborút ma sikerrel csak egy magasabb kulturális fokról lehet folytatni, amelyet véd s midőn

az alacsonyabb kultura képviselőit letiporja, szabad útat nyit a magasabbnak s így szolgál a kulturának és a kultura fejlődésének.

Élvezettel és mindig fokozódó kiváncsisággal olvastuk el ezt a lelkes fejtegetést, ezt a végén szónoki lendületre emelkedő beszédet. Olvasás közben az jutott eszünkbe, hogy a német tudás háborús elfogultsága németnek mondja s a német részére sajátitja ki azt a kulturát, amely ugyan a német szellemet kétségtelenűl jellemzi, de nincs nemzeti korlátokhoz kötve, hiszen a szónok maga is a világtörténelem szivének nevezi. A háború folyamán mind tisztábban alakul ki, hogy itt tulajdonképpen az angol és a német küzdenek az elsőségért s ez a politikai mozzanat a gondolat tisztaságát is mindegyre meg-megzavarja.

A háborus német irodalomnak ez az előkelő terméke mindenképen méltó az olvasásra, mert a fáradságot sok gondolattal és ismerettel jutalmazza. *Dr. G. K.*

Győrfi István könyvéről.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

A napokban *Győrfi István* teológiai akadémiai tanár, kolozsvári „*predikátor*“-nak „Az ember“ című „*templomi beszélgetései*“ jutottak kezembe. A csinos külsejű könyv s a címlapnak nem mondom furcsa, de legalább is különös, mert a 16. századot a holnappal összekapcsoló kifejezései felébresztették kiváncsiságomat s lapozni kezdettem a könyvben.

Kezdetben csak itt-ott egy-egy ritkított sor, egy-egy kikezdés vonta magára figyelmemet. A falusi élet téli tétlensége azonban ismételten kezembe nyomta a könyvet, olvasgatni kezdettem, nemsokára belemerűltem s mindig fokozódó figyelemmel és érdeklődéssel olvastam végig.

Ha igénytelen írásomat nem vetné meg, szeretnék beszámolni arról a hatásról, amit reám ezek a „beszélgetések“ tettek.

Előre bocsátom, hogy nem a teológus szemével nézem ezt a beszédgyűjteményt, mert a teológiához nem értek, hanem annak az embernek a lelkén át, aki gyermekkorában elveszettnek tartotta azt a vasárnapot, amikor nem mehetett templomba s ma is lelki szükségét érzi hébe-hóba, hogy templomba menjen.

Nem tudom, de úgy sejtem, hogy a templomi igehirdetés szabályain rágódó teológusok nem egy kifogást emelhetnek e beszédek, vagy amint a szerző nevezi „beszélgetések“ ellen. Kifogásolhatják, hogy nem tartja meg, legalább nem cövekeli ki a beszéd részeit. Megróhatják, hogy nem eléggé biblikus hangúak, bizonyítását nem a bibliai idézetek sorozatai alkotják.

A nyelvészek megróhatják azt a sajátságos interpunkciót, amely első tekintetre mintha hadi lábon állana a nyelvtan ismeretével, közelebbről nézve azonban, úgy tetszik, követi a szónoki előadás ritmikus lépéseit.

Ha Szarvas Gábor élne, bizonyára elszörnyüködne egy-egy túlságosan modern szabadossággal alkotott új szaván, melyeken mintha a nyugatosok nyelvbűvészkedő hatásának érintése látszanék. Én azonban olvasás közben nem akadtam fenn ezeken. Bevallom, élveztem e beszédeket. Egyik-másik elolvasása után úgy éreztem magam, mintha töprengő és tétovázó állásfoglalásban irányt kaptam, megerősödtem volna. Volt olyan beszéd is, amelyik kifárasztott s melynek gondolatmenetét olvasás közben nehezen birtam követni. El tudom képzelni, hogy az ilyen beszéd nem sok nyomot hagyott a hallgatók lelkében.

Mindjárt elő is hozakodom egy nehány kifogással. Az első és második beszéd adja meg a predikátor világfelfogásának alaptónusát s mint ilyenek helyesen kerülnek a füzet élére. Okfejtésük azonban túlságosan elvont, a gondolatok nem illeszkednek elég szervesen egymáshoz és az író még küzd a kifejezés nehézségeivel. A szeretetről szóló beszédjének bevezetése elvont, nehéz, érthetetlen fejtegetés, aminőt az ember egyetemi kathedráról hall, de ott sem szivesen. Tárgyalása pedig, hogy is mondjuk csak: olyan, mintha a jénai egyetem kathedráján Schiller esztétikai fejtegetéseit hallanók a szépről. Igaz, van egy gyönyörű gondolata: A szép akkor szép, mikor kisiklik a szemlélődés, a kritika szétszedő kése alól. Amikor őt, kit szépnek tartok, senki máshoz hasonlitani nem tudom. Egyedül áll a maga vonzó birodalmában. Szép, szép, igaz is, de egy egyházi beszédben, amely a szeretetről szól, miért kell a szépre átsiklani? Sokkal odaillőbb az a szép gondolata, hogy „a szeretet egyetlen érzés szivünkben, melyért szenvedni gyönyörűség.“

Egyike a legkevésbbé sikerült beszédeknek.

Nehézkes és rapszodikus s ezért nehezen érthető a *Tavasz ébredése.* Pszichológiai analizis és háborús conférence, de nem egyházi beszéd a *Látomás*; sub specie aeternitatis filozófiai kitekintés *az örökké levés*, melynek főgondolatát magam is szivesen elfogadom és vallom, de kérdés, hogy a hivek épülnek-e, megnyugvást találnak-e rajta.

S ezzel úgy nagyjában elmondtam volna kifogásaimat.

Most már mondjam el, miért élveztem én e beszédeket.

Mindenik beszéd olvasása után megállapitottam magamban: ennek az embernek mindig van mondanivalója, sohasem csépel üres szalmát.

Valami kellemes újszerűség vonul végig ezeken a beszédeken.

Nemcsak a hangban, nemcsak a stilusban, hanem a szerkesztésben és a gondolat fűzésben is. Stilusa szép, néhol ragyogó színekben pompázó, néhol még a fejlődés vajudásait mutató. Bevezetései költőiek, a nagy háborútól izgalomban tartott kedélyek hurjaival rezonálók. Befejezései rövidek, frappánsak, csattanósak. A modern embert, akinél nem épen életszükséglet a biblikus kenetes vagy ostorozó hang, kellemesen lepi meg ez az új hang s a mondat-

és gondolat-fűzésnek ez a fiatalos bátorsága és bája. De engem egyenesen magával ragadott a felfogásnak ez a fiatalos lendülete, a gondolatoknak az a nemes tartalma, amely beszédeiből kisúgárzik. Irójuk tanult és gondolkozó embernek látszik, aki egy Emerson és Ruskin örök szép gondolatait a maga lelkén szűri át s oly világnézetet hirdet, amely nem e földön túl, hanem már itt ebben az életben tör egy magasabb, eszményibb, igazán emberi élet kiküzdése felé. Nem keresem gondolatai forrását, prioritását. Elfogadom, élvezem, amint lelkemre hatnak. Valami új, nemesebb, keresztényi szentségtől színezett humanizmus az, amit hirdet, amikor elfeledünk mindent, ami nyom, terhel, azért, hogy elmerülhessünk a gondolatok tiszta eszményi világában s a szépnek, a jónak kigondolásában felfrissülünk és új csodás erővel bátran várjuk a holnap ébredését.

Valami szent és nemes elégedetlenség tépi és nyugtalanítja a fiatal „predikátort“, aki fél a „túl elégedettség lelki tétlenségétől,“ amely előtt a legnagyobb bün „az új teremtés.“ Pedig a természetben minden pillanat új, feledésbe merűl a múlt, szent egyedűl a jövendő. „Semmi sem bizonyos, csupán az élet, az átmenet és az akaraterő. Még a szeretetet sem lehet esküvel, vagy okmányilag biztosítani egy tisztább, mélyebb szeretet ellen. Nincs oly fenséges igazság, mely kicsinyesnek ne látszanék holnap egy új gondolat fényében“ Ugy-e mennyi önbizalom, mennyi lelkes előretörés, milyen nemes elégedetlenség a mával, amelynek a gondjaiba félénken, bágyadtan és erőtlenűl belétörődünk, mert nem halljuk és nem követjük a lényünkbe ért elhívó szót: állítsuk be hivatásunk irányába bátran és félelem nélkül életünket s akkor diadalmas lesz, nem pedig folytonos megalázkodás és bocsánatkérés a nagyoktól és hatalmasoktól. „Legyetek egyszer könnyelmüek az Istenért!“ — hangzik az ilyen mába beletört, kishitű remegőkhöz, a bocsánatkérőkhöz, akik valójuk kifejtéséről mondanak le, csakhogy ne kelljen szembehelyezkedniök a hatalmasokkal, a világ gúnyjával, bántásával, mert „a küzdés több, mint a szenvedés boldogsága: ez maga az igazán Isten-szerette élés.“ Nem megkapóan új hang-e ez a tanács a templom szószékéről s a könnyelműségnek ez a hirdetése nagy örök és eszményi javakért?

Vagy az emberek hitéről tartott korszerű elmélkedésének az a konfesszionális korlátokat áttörő s filozófiai magaslatra emelkedő vallomása, hogy a nagy háborúban csak a papirosra írt, mesterséges vallás mondott és mondhatott csődöt, de nem az én hitem, a te hited, *az emberek személyes hite:* hit egy élő hatalomban, egy lelkünkben szüntelen teremtő Istenben, hit egy magasabb, elért, kiküzdött életben, az emberben, ki teremtő hatalmában föláll a porból; hit sajátos gondolatunk és érzésünk értékében, önerőnk elégségességében.

Lehet, hogy ebben a felfogásban a tudós teológus talán megbotránkozik, mert szétfeszíti a dogma korlátait és kapcsait, csupán a lélek önerejére, de isteni szellemtől sarjadt erejére támaszkodik

és nem kér és nem tűr mankót a teológia rozsdaverte arzenáljából. De az én lelkemhez ez a felfogás nagyon közel férkőzik s hitet mernék rá tenni, hogy egy mivelt városi közönség emelkedett lélekkel és hangulatban távozhatott el a templomból.

Ugyanez a merész bátorság nyilvánul a prófétákról és az élet hőseiről irt igazán szép és sikerült alkalmi beszédekben. Merészen szembeszáll a multtal, az előítélettel, a szokások és vélemények vaspántjaival. „A múlt nagyságával akarjuk megölni a jelent, lehetetlenné tenni a jövőt." Pedig a mult lehet fejlesztő ereje a mának, de lehet akadályozója, megölője is a holnapnak. A diadalmas élet levegője a korlátlan szabadság, amikor minden egyes a maga sajátos énjét viszi bele a nagy egész életébe.

S ezzel teremtnek ők, a próféták s adják a világnak azt, amit csak ők, senki más nem adhat s csak így lehetséges az élet diadalmas fejlődése. A múlt küzdői nem szolgaságra, hanem prófétaságra hivnak, akik beszélnek a „feszitsd meg" kinjai között is, mert van mondani valójuk, mert izenetük van a világnak. Golgotája van minden nagy alkotásnak, de az igazságnak titkos ereje, az isteni sugallat nem törődik jólléttel, veszéllyel, gyülölettel, mert érzi akaratának megváltó erejét. Ti Dávid Ferencek, mindent megadtatok nekünk, csak az élet-megértést, a küzdés bátorságát, az akarni merést vittétek el magatokkal. Pedig ha közénk jönnétek, ti sem azt mondanátok, amit századokkal előbb, hanem „legelőször saját tanaitok acélából kovácsolt láncokat tépnétek szét," hogy legyen szabad a hit, az ember, az élet. Ennek a merészen lendülő gondolatsornak mintegy koronája a *királyi ember*-nek az a gondolata, hogy úgy lesztek Jézuséi, keresztények, ha *korotok* názáreti Jézusai vagytok, ha van erőtök és önbizalmatok, hogy megmutassátok sajátos lényeteket cselekedeteitekben, ha fejetekre teszitek az önbizalom tövis koronáját, mert korunk ma is annyira keresztény, hogy vakságában újra feszíti korának Jézusait. De hát ti nem támogatott bábok vagytok, hanem megváltói önmagatoknak és a világnak s azért szentségetek legyen: lényetek természete.

Meg nem állom, hogy *a születés ünnepe* c. beszédjének egy gyönyörű gondolatát ne idézzem. Azzal vigasztal, — milyen széles és universalis perspektiva! — hogy a pusztulás és elmulás szellője nem érinthet, ha megsejtjük, hogy az élet végtelen mélységű tenger, melyben a pusztulás, a halál csak egy hullámfodor, aláfordulás a rejtettebb valóság megértése felé.

És még csak arra mutatok rá, hogy az isteni gondviselés és az akarat szabadságának a problemáját egy sikerült, meggyőző beszédjében hitünk tanításai szerint, szépen próbálja megoldani és megnyugtató erővel.

Ismétlem, ennek az embernek vannak gondolatai s néhol igen szépen, igen sikerült módon, költőiesen tudja kifejezni. Gondolkodása még nem eléggé logikus, nem eléggé lépésről-lépésre haladó. De Isten tudja, ez talán nem is hiba. Fantáziájának van szárnya

s a gondolat néha az intuitiv látás meredekein szállva keres és talál kifejezést. Talán ezért is van, hogy néhol rapszodikus és nehezen követhető.

De nem folytatom tovább, igen tisztelt Szerkesztő Úr! Nem akarnám, hogy a „beszélgetések“ gondolatmenetének bővebb közlésével olvasói közűl csak egyet is felmentsek e kötet figyelmes és elmélyedő olvasása alól. Csak örömömet akartam kifejezni s egy nehány szemelvénnyel támogatni is azt a gondolatomat, hogy az unitárius igehirdetésbe ezzel a kis füzettel új hang és megkapó gondolatoknak új beállítása, kifejtése kopogtatott be. Úgy hallom, hogy a szerző fiatal, jóformán kezdő ember. Barátaimtól épen most értesülök, hogy a kolozsvári templomi kathedrát fel akarja cserélni a tanárival. Nem ismerem őt, csupán e kötetéről. Bizonyára megfelel ott is azoknak a várakozásoknak, melyek működéséhez fűződnek, már e kötetéből is arra lehet következtetni. De veszteségnek tartom kolozsvári atyámfiaira, ha ezután nélkülözniök kell ezt az embert, aki minden beszédjében az emberbe vetett hittel, az életküzdés bátorságával, nagy problémák, nemes és súlyos gondolatok szellemi eledelével tudja táplálni hallgatóit.

Kissé hosszúra nyúlt levelemért bocsásson meg, s fogadja Szerkesztő úr szives üdvözletemet.

Nyárádmenti.

Prohászka Ottokár: A háború lelke. „Élet," kiadás. Budapest, 1915. Ára 4 kor. 206 l.

A magyar háborus irodalomnak egyik legértékesebb terméke a Prohászka könyve. Érdekes az író egyéniségénél s a mű tartalmánál fogva is. Az író r. kath. püspök. De nem azok közül való, akik a dogmák sáncai mögé szoktak rejtőzni s biztos fedezékből szórják golyóikat az ellenfél táborára. Bár rendesen ő sem szokott messze távozni az ezredéves védő bástyáktól s a biztos visszavonulás utjáról is gondoskodik, de azért mindig becsületes, nyilt harcot folytat, amelyben, ha sebet osztogat, ő is kaphat.

Harcaiban nem a régi megrozsdásodott fegyvereket használja, hanem a modern idők által átalakított és kicsiszolt szerszámokkal viaskodik. Nem vész el a hagyományok mélységes tengerében, hanem figyel az élet folyton növekvő igényeire s arra törekszik, hogy a múltat a jelennel, a tudományt az élettel, a vallást a ma élő emberrel a lehetőleg összhangzásba hozza. Lelki tartalékját nem csupán az egyházi írásokból és könyvekből meríti, hanem a technika, a geológia s filozófia kincses bányáiba is szívesen leereszkedik. Ezért érdekes a Prohászka egyénisége.

De nem csak egyénisége, hanem írásai és beszédei is kiemelkednek a hétköznapiság keretei közűl. Mindig a legmeredekebb ösvényeket járja s a legnehezebb feladatokra vállalkozik. Különös talentummal rendelkezik a legkiáltóbb ellentétek kiegyenlítésére. A szélsőségeket kerűli s minden percben kész a kompromisszumra, ha ez a dogmák sérelme nélkűl történhetik. Szivesen követjük gon-

dolkozásának szövevényes menetét, még akkor is, ha itt-ott érthetetlen útakon járunk, mert érezzük egy meleg szívnek dobogását, ami bőven kárpótól a misztikus ösvények bolyongásaiért.

Hogy ne érdekelnének hát ma a Prohászka háborus beszédei, melyeket „A háború lelke“ címen bocsátott közre. Vajjon mít mondhat ő, a „pax“-nak az embere, az egyháznak engedelmes szolgája, a vallásnak fölkent papja, a keresztényi erkölcsnek az őre, az életfilozófiának a mestere, a kulturának zászlótartója, a viharszárnyakon tomboló háborúról?

A háborút sokan „ultima rációnak“ szeretik nevezni. Prohászka szerint, nincsen benne semmi ráció. Ellenben nem egyéb, az mint az irraciónális erőknek az előretörése. A nemzetek lelkében lappangó tűznek a hirtelen fellángolása. Az a lelkesültség, melyet az Isten lelke, új világok, új vágyak, nagy történelmi fordulatok lelke szűl, mely, mint égő szélvész rohan, lobog végig a nemzetek fölött. Nekünk úgy tűnik föl, hogy ez a nagy kavarodás, ez az óriási tűzfolyam, mindent magával ragad és megsemmisít, hogy ezek az irraciónális erők, maguk alá temetnek minden életet és minden kultúrát. Pedig tulajdonképpen az életnek magának van szüksége az ilyen lobbanásokra. Renyhe és puha passzivitást semmiféle élet nem tűr. Időnkint feszűlnie, nyújtozkodnia kell, hogy széttépje azt a prokrusztesi ágyat, amely akadályozza fejlődésében. Viharok tisztítják meg a levegőt s glecserek óriási jégekéi készítik elő a föld geológiai alakúlásait.

Ez a semmiképpen sem kifogásolható fundamentum az, amelyen állva Prohászka, a háborút viszonyba hozza a *kulturával, az erkölccsel* és *a vallással.*

A háború a *kulturával* való viszonyban olyan, mint a kalapács, mely széttöri a kultúra külső héját, hogy kikerüljön annak tulajdonképpeni értéke: a magja. Rendes körülmények között, az élet igazi magját nagyon nehéz meglátni. Szinpompás kulturánk könnyen tévedésbe ejthet, hogy a hüvelyt nézzük magnak, a látszatot valónak, a mulandót örökkévalónak. Az a népies lelkesedés, amely életet adni s vért áldozni, zászlók alatt vonúl a csatába, azt mutatja, hogy mi magasabb rendű eszmények hatása alatt állunk, amelyek magukkal ragadnak. Az a népies lelkesedés, mely nem kérdez, nem okoskodik, hanem teszen és áldoz, azt mutatja, hogy vannak ideális célok, örök eszmények és igazságok, amelyek az egyén fölött állanak, de a melyek a világnak értelmet és értéket adnak. A néplélek a maga csudálatos intuiciójával megérezte, hogy külsőségeken nyugvó kulturánk nem hogy közelebb vinne az élet igazi céljához, hanem attól eltávozik. Szükség azért, hogy hatalmas pörölyével szétzúzza a hamis burkolatot, hogy megtalálja az élet igaz értékeit. Ilyenformán hárítja el azt a veszélyt, amelylyel mai kulturánk fenyegeti az eredeti individualitást az által, hogy a lét súlypontját az értelmi munkába csusztatja s a személytelen elemet a személyes egyéni élet fölé emeli; másodszor az által, hogy az

exakt tudás szellemtelenségével az egyéni létnek fogalmakkal ki nem meríthető valóságát, a személyes életet, az önmagából való kiindulást érzésben s akarásban, a konkrétnek megérzését, a cselekvést s az alakítást gyöngíti." Midőn Prohászka ezekben rámutat mostani kulturánk téves irányára, megkisérti egy szebb és jobb kultura körvonalozását is. Szerinte az lenne a helyes kultura, mely az embert megérti. Öt gazdag és tartalmas életre segiti. Amely a lélekben az erős idealis, harmonikus életre való hajlamot minden tudományos és művészi tehetség kifejlesztésénél nagyobb figyelemben s nevelésben részesíti. Vagyis az új kultura oda irányulna, hogy a modern nemzedéknek „az Istenből táplálkozó élete lenne."

Nem akarunk itt Prohászkának a jövendő kulturájára vonatkozó nézeteivel polemizálni. Csupán rámutatunk arra, hogy az a törekvés, mely az intellektuálismus teljes letörésével a vallási miszticizmusra akarja építeni a kultura templomát, egyik szélsőségből a másikba esik s azt a kulturát akarná visszaállítani, amelyen az emberiség már a középkorban túlhaladott. Isten ments, hogy azoknak az állapotoknak visszahozásáért tomboljon körülöttünk a világháború rémes vihara. Mi csak az olyan kulturáért tudunk őszintén lelkesülni és munkálkodní, amelynek fundamentuma és pedig egyenrangú fundamentuma az ész és szív, amelyben az ész nem csupán gyöngén pislogó lámpa a napfényben, hanem ízzó és világító tűz, anélkűl, hogy a sziv jogait bántaná s annak világát elnyomná. Mi olyan kulturát várunk, amelyben Isten és ember, vallás és tudomány egyaránt megtalálja a maga méltó helyét, amelyben ész és sziv nem elnyomja egymást, hanem egy szépséges hármoniába olvadnak össze.

A háború és az *erkölcs* viszonyát is vizsgálja Prohászka. Itt igen helyesen mutat rá arra, hogy a háború, mint „az erőszak s az ököl kategoriája" erkölcsöt nem teremt s attól az erkölcsi világ röneszánszát várni bizarr gondolat. Vannak, igaz, a háborúnak a sok rossz mellett az erkölcsi világra is jótékonyan ható föllángolásai, de ezek csak alkotó elemei, egyes kövei egy nemesebb és tisztultabb erkölcsi világ templomának, de nem maga a templom. Ezért a háború és erkölcs viszonyának vizsgálásánál csak az a reális eljárás, ha rámutatunk annak jó és rosz kihatásaira. Magában a háborúban nincsen etika, sőt akárhányszor annak éppen a kigunyolása. De vannak benne fölséges lelki megnyilatkozások, vannak nagy érzések, amelyek egy jobb és boldogabb jövőnek az előkészítői lehetnek az által, hogy széttörik a blazirt formálizmust, siettetik az igazi demokráciának s az Isten országának közeledését.

Ilyen hatása a háborúnak első sorban az, hogy „az emberiség energiája megmozdúl s megérzi magát, — hogy óriás erőfeszítéseket végez s annak következtében kitűzesednek a hősiesség s az odaadás ideáljai a lelkekben." Itt nem csupán a hazaszeretetről van szó, hanem az erős akarás igazabb megértéséről s azoknak az erkölcsi

nagy kötelességeknek vele közvetlenebb kapcsolódásáról, melyekért vért és életet oda kell adni. A hősök által megtelik a világ az erőfeszítésnek, a kitűnésnek, az áldozatkészségnek s odaadásnak, a bátorságnak és hősiességnek a lelkével. Így tölti be a világot valamely fölényes jóban való hit, melyért, ha mindent oda adtunk is, érezzük, hogy semmit sem veszítettünk.

A másik jótékony, erkölcsi hatása a háborúnak az, hogy „a néplélek a háború nagy szenvedéseiben megtörve s megalázva, finomabb és tisztultabb értékekre lesz képes.“ Kulturánknak nagyon sok erkölcsi fogyatékossága van. Benne a máznak és látszatnak több értéke van, mint a lelki valóságnak. Az érzékiséget szolgálja az irodalom, a művészet, a szinpad s a divat. Ezek helyett teremt a háború komoly és önmagába térő lelkületet, amely szakítva az eddigi hamis értékekkel, nemesebb javakért fog küzdeni

Jó hatása a háborúnak erkölcsi tekintetben az is, „hogy társadalmunkban megnyilatkozott a szeretet s testvériség lelke, s hogy észrevettük azt, hogy mivel tartozunk egymásnak.“ Ez a szeretet végigjárta a harcmezőket, a kórházakat s az árván maradt családi tűzhelyeket, hogy gyógyitsa a sebeket, törölje a könnyeket. Eltüntette a társadalomból az osztálykülönbségeket s a haza fiait egy szent és nagy célban egyesítette. Ezért remélhetjük, hogy ebből a nagy vérkeresztségből származik a nemzeti összetartozásnak s a társadalmi érzésnek új röneszansza.

Erkölcsileg jó hatása a háborúnak az is, „hogy a zsarnokságtól elnyomott s a kulturától elzárt népeket is keltegeti s fölébreszti bennük az erkölcsiségnek s haladásnak első feltételét s kellékét: a szabadság öntudatát s a nemesebb szabadság vágyát.“ Valamint jó hatása az is, hogy „a fajok ellenszenve s gyűlölködése enyhül s a világháború megcsendíti a világ szebb hármoniáját.“ Legnagyobb és legáldásosabb hatása pedig az volna, ha többé háború nem volna. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha minden életviszonyunkban a tiszta erkölcs lesz uralkodóvá, mert a háborút végleg csak az erkölcs győzheti le.

Őszintén óhajtjuk, hogy Prohászkának az erkölcs megújhodására vonatkozó szép álmai valósuljanak meg s az a demokratikus istenországa, amelyet ő olyan szépen körvonalozott, mielőbb jöjjön el mi közénk. Hogy ezt mennyiben sietteti a világháború, azt igen nehéz megjósolni, de hogy a kath. hierarchia útjában áll, az történelmi bizonyosság.

A világháborúban a *vallásosság* is különböző alakokban jelenik meg. Ez nem is lehet másképen. A háború, mely lelkünk fenekéig mindent felkavar s még az öntudat alatti némaságokat is megszólaltatja, nem hagyhatja érintetlenül vallásos érzéseinket sem. A vallásosság különböző jelentkezései attól függnek, hogy ki miképpen fogta fel a vallást és Istent. Aki a gondviselés világát földi érdekekkel hozta kapcsolatba, aki Istent tisztán emberi ábrázattal gondolta: az csalódik s elveszíti hitét. De ha az Istent és a gond-

viselést nagy világtervek keresztülvitelére állítjuk s üdvösségünk transzcendentális céljainak a szolgálatában hisszük: akkor a lelket semmi földi szenvedés le nem verheti, hanem ő győzi meg a világot. A vallásnak ilyen különböző látószögből való szemlélése különböző vallásos érzéseket vált ki a lélekből a világháború hatása alatt.

Vannak sokan, és pedig a műveltség alsó fokán, akiket a kultura fénye nem kényeztetett el s nem vont el a való világtól, akik a maguk természetes életfilozófiájukkal mindenben az Isten akaratát látják. Ez a tudat jóban, rosszban, bajban, szenvedésben megnyugtatja. Nem okoskodnak, nem kérdezősködnek, hanem megnyugosznak, mint elkerülhetetlenen, magán a háborún is. Sőt mennél nagyobb a sötétség körülöttük, annál erősebb vággyal fordulnak a világosság örök forrásához és mennél nagyobb az elmulás, annál közelebb simulnak a változhatatlan Istenhez.

De lesznek és vannak a világháború hatása alatt tört szivek, kétségbeesett lelkek. Azokból kerülnek ki ezek, akik leginkább biztak a kulturában és haladásban. S most, amidőn látják, hogy azok az értékek, amelyekhez boldogságukat kötötték, hiában valók lettek, hogy miként vész és pusztúl minden, ami szent volt előttük: megrendülnek lélekben, boldogtalanok és hitetlenek lesznek s azt kérdik: hogyan engedheti meg mindezt az Isten? Ezek általában helytelenül gondolkoznak Istenről és kulturáról.

Vannak végül olyanok, akik megértik, hogy a haladás és fejlődés ütközéssel jár, hogy a halál új élet kapuit nyítja meg, hogy e földön állandó békességet hiában keresünk, hogy a rosz is a jót szolgálja. Az ilyenek a világháborút is be tudják sorozni Isten örök, nagy céljaiba. Az ilyen lelkületnek az a legjellemzőbb vonása, hogy a szellemet és anyagot, Istent és világot, erkölcsöt és jogot, fizikát és metafizikát nem zavar össze s az erkölcsöt és igazságot háborútól, a földrengéstől függővé nem teszi. Ez a legműveltebb és legmélyebb lelkek vallásossága, amely őket a köznapi élet sáros és piszkos tájairól magasabb eszményi irányzat felé emeli.

Körülbelől ez a száraz gerince annak a filozófiának, amelyet Prohászka a kezünk alatt levő 17 beszédben színesen és szónoki lendülettel juttatott kifejezésre. A beszédek közül kiemeljük kölönösen a következőket: „Hajnalodik-e már?“ „A háború erkölcsi kihatásai.“ „A vallásosság jelentkezései a világháborúban.“ De a többi is igen élvezetes és tanulságos olvasmány. Ha itt-ott egy ellenmondással találkozunk is, azt szivesen megbocsátjuk, mert mindenütt egy nemesen dobogó emberbaráti sziv lüktetését érezzük, akinek az az egyetlen célja, hogy e nagy világkatasztrófában is a szenvedő és csüggedő lelkeket megnyugtassa s Istenhez emelje. Ezekben a viharokkal és izzadsággal teljes napokban értékesebb ajándékot alig adhatott volna a jeles püspök a magyar nemzetnek, amelyet vallásfelekezeti különbség nélkül nagy sikerrel olvashat minden magyar. *Vári Albert.*

A „Debreceni Lelkészi Tár,“ amelyből *S. Szabó József* szerkesztésében 11 vaskos kötet már megjelent s jelentés szerint a 12-ik kötet is teljesen készen van, csak a háborúval kapcsolatos nyomdai akadályok miatt nem jelenhetett eddig meg, az 1916-ik évtől kezdődőleg nagy átalakuláson megy át. A régi szerkesztő, kinek elévülhetetlen érdemei vannak e vállalat körül, lemondott s helyette *dr. Lencz Géza* mint főszerkesztő és *dr. Varga Zsigmond* társszerkesztő vették át a szerkesztői teendőket. Mindkettőnek ismert neve és tudományos képzettsége elég biztosíték arra, hogy a vállalat további pályáján is a közérdeket méltóképpen fogja szolgálni. A szerkesztőkkel együtt a vállalat külső alakja is nagy változáson ment át. Eddig évenkint egyszerre egy kötetben jelent meg. 1916. januártól kezdve havonként 3—4 íves füzetekben fog megjelenni. Ezt a változtatást nagyon tudjuk helyeselni s határozottan praktikus lépésnek tartjuk, amit nálunk az „Unitárius Szószék“-kel már régen megtettek. Azonban már a tartalmi beosztásáról nem mondhatjuk ugyanezt. A terv szerint, a mi már az első füzettel be is van mutatva a „Lelkészi Tár“ három részből fog állani: I. Teológiai Értesítő.“ II. „Beszédek és imák különféle alkalmakra.“ III. „Értekezések és kisebb dolgozatok a teológia köréből.“ Mindenesetre dicséretre méltó törekvése az új szerkesztőknek, akik egyben teol. tanárok is, hogy a tudományos teológia fejlődéséről is koronként értesítik a lelkészi kart, de ezt mi más alakban és nem ilyen vegyületben szeretnők látni. A „Lelkészi Tár“-ban gyakorlati kérdések fejtegetését még szivesen fogadnók, de nyelvészeti vagy más szigorúan tudományos jellegű kérdések fejtegetésére alkalmasnak nem tartjuk. Ezt a nehézséget a kiadó (Hegedüs és Sándor) cég is érzi, amidőn azt igéri, hogy a három teljesen elütő résznek a lapszámozását különféleképpen fogja végezni, hogy bekötésnél az együvé tartozó dolgokat egyesíteni lehessen. Miért nem lehet az I. és III. részből egy önálló füzetet s a II-ikból szintén egyet már a kiadásnál alkotni?

Különben a vállalat tudományos részére adott programmot örömmel üdvözöljük. Ezt a szerkesztők így fejezik ki: Irányunk positiv keresztényi, amely azonban *teljes liberálizmussal* enged szabad teret minden irányú tudományos vizsgálódásnak. Hit és tudomány összeegyeztetése szükséges s egyoldalú pálcatörés akármely irányban felületesség. Ez a helyes szellem nyilatkozik meg az első füzet tudományos részében.

A gyakorlati rész is tartalmas, részint eredeti, részint átdolgozott beszédeket és imákat foglal magában. Két püspök (dr. Baltazár és dr. Tüdös) mutatja az irányt papjainak.

V. A.

Ukránia. Ezen a címen dr. Sztripszky Hiador nemzeti múzeumi őr szerkesztésében új, félhavi folyóirat indult meg, mely az oroszoktól célzatosan kisoroszoknak nevezett 30 milliónyi ukrán nemzet és a magyarság kulturális és gazdasági kapcso-

talainak ismertetésére vállalkozik. Szemere Miklós már rég fölismerte a szomszédos ukrán nemzetnek reánk nézve való politikai értékét; ezért is tűzte ki ösmert, tizezer koronás pályadíját az ukránsággal való faji és történeti kapcsolataink megvilágítására. Ez a vérében velünk rokon nemzet régen szövetségesünk volt, a jövőben is az lehet; világhirű gazdag földje (Déloroszország) pedig a magyar iparnak és kereskedelemnek válhatik új emporiumává. Elnyomott voltában azt reméli mostan, hogy a háború befejezése után a magyar államiság súlyos szava hozzásegíti őt legalább nyelvi és lelkiismereti szabadságához s ezért a magyarság rokonszenvét kéri. E kettős érdektalálkozás adott alkalmat az Ukránia megindítására, amely a magyar-ukrán kölcsönös érdekeknek kiván szószólója lenni. Be fogja mutatni a magyarságnak az ukrán nemzet 1200 éves történetét érdekes tanulmányokkal, gazdag irodalmát művészi forditásokkal, népét és jeleseit illusztrációkkal; politikai törekvésein kivül pedig arról is beszámol, milyen tudományos, irodalmi és publicisztikai munkák vannak, amelyek a magyarságról ukrán nyelven szólanak. Az új folyóirat szerkesztőségének címe: I. Logódi-utca 5., előfizetési ára pedig 16 kor.

Az első szám tartalma: Programm, S. H.: Az „ukrán“ név. Vodicska Imre: Az új ország. Dr. Sztripszky Hiador, Dr. Varga Bálint: Ének Ihor hadairól és a palócokról, XII. századbeli hősköltemény. Podhradszky György: A veres zsidó fiú története. A németek Freie Ukraina egyesülete.

Dávid Ferenc füzetek. Péter Sándor és Ürmösi József szerkesztésében a székelyudvarhelyköri unitárius egyházközségek és lelkészek kiadásában a fenti címen a 10. szám jelent meg háborús tartalommal. A fronton küzdő katonáknak és a polgári munka harcosainak jó szolgálatot tehet ez a kis füzet.

KÜLÖNFÉLÉK.

Püspöki körlevél.

Sz.: 38—1916.
unitárius püspök.

Tisztelendő esperes és lelkész Urak!
Kedves Szolgatársaim!

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrnak több rendbeli leíratát, amelyekben a jelen, közel másfélév óta tartó iszonyú háborúval kapcsolatban egy s más irányban a lelkészségeket érdeklő felhívások foglaltattak, figyelembevétel s az azokban történt felhívásokban minél eredményesebb teljesitése végett időről-időre körözve, nem mulaszthatom el elismerésemet nyilvánítani, hogy azokban esperes és lelkész afiai az ügy fontosságához méltó buzgalommal jártak el. Ezek között különösen nagy örömömre szolgál, hogy a rokkant katonák segélyezésére, amire nézve a rokkant katonákat gyámolító és elhelyező hivataltól külön felhívást is kaptam, egyházközségeinkben 6894·88 K gyűlt egybe, ami más hasonló célokra meghozott adományokkal örök időkre fényes bizonyitéka marad hiveinknek e sulyos időben tanusított hazafias áldozatkészségére s ami remélem, hogy ezután sem fog meglankadni, sőt minden hazafias felhivás hiveinknél továbbra is fogékony keblekre fog találni.

Jelen köriratomban — amelyet jónak láttam minden esperes és lelkész afiának külön megküldeni — szintén azon kötelességekre kívánok rámutatni, amelyek a jelen iszonyú háborúból kifolyólag a legnagyobb figyelmet érdemelnek esperes és lelkész afiai részéről s e tekintetben mindenek előtt 17—1915. számu köríratomra hivatkozva, amely mellett egy rovatos ivet küldöttem volt ki a hadbavonult s harctéren levő hitsorsos katonáink egybeírására, arra kérem most is mindnyájukat, amire a köríratomban is megkértem, hogy azon rovatos iveken a feljegyzéseket vezessék gondosan tovább, hogy amikor ennek a világtörténelemben páratlan háborúnak — adja Isten mielőbb — az Ő segedelme mellett fegyvereink győzelmével vége lesz, mindenik lelkész elszámolhasson s kimutathassa, hogy egyházközségéből hány hivünk teljesített katonai szolgálatot, hányan estek el vagy lettek nyomorékká, hány özvegyet és árvát hagytak hátra magok után, hányan voltak fogságban és hányan érkeztek haza épen és szerencsésen. Mert gondoskodnunk kell arról, hogy ezeknek emléke mindenik egyházközségünkben örökre fennmaradjon.

Mielőtt azonban ez emlékek megörökítése módjáról gondoskodhatnánk,

gondoskodnunk kell a harctéren elesettek özvegyei és árvái vagy nyomorékká lett hitsorsosaink keservének enyhítéséről. Kisérjék figyelemmel lelkészeink egyházközségeinkben ezeknek sorsát és állapotát. A segélyezésre, a nyomorékok gyógykezelésére többnemű állami és társadalmi intézkedések is vannak téve. Lehet, hogy az illetők közül sokan ezeket nem ismerik vagy nem tudják, mi módon juthatnak azokhoz. Lelkész afiai adják meg a kellő útasításokat s amennyiben e célból hiveinknek a megyei közigazgatási hatóságok támogatására szükségök van, legyenek ebben segítségökre s ne késlekedjenek érdekökben készséggel és szeretettel eljárni, valamint ott helyt a községben, amit lehet megtenni érettök. A kura pasztoralis gyakorlására soha nagyobb szükség nem volt, mint ezekben a sulyos időkben. Gyakorolják hát azt a legnagyobb lelkiismeretességgel minden irányban. Ha egy könnyet letörölhetünk, ha egy sóhajt felfoghatunk, ha egy lelket az elzülléstől, a bűnbe vagy kétségbeeséstől vígasztaló szavainkkal vagy jó tanácsunkkal megmenthetünk, ezzel bizonyítjuk be azt, hogy mi méltó szolgái vagyunk az Úrnak s nem hiába viseljük a palástot.

Tekintettel arra, hogy a győzelem kivívásához a mindennapi kenyérre ép oly szükség van, mint a fegyverekre, hiszen ellenségeink a kiéheztetéssel gondolják, hogy minket legyőzhetnek; lelkész afiai legyenek rajta, hogy egyházközségeinkben egy barázda se maradjon miveletlen s a munkás kezek hiánya, amelyeket a háború elvont, ne láttassék meg a mezőkön és réteken. Mivel pedig lehetnek és bizonyára vannak is, akik saját földjeiket saját erejükből megmunkálni nem tudják, ezeknek megmunkálására közös testvéri szeretettel legyenek segítségükre. A nagy drágasággal szemben pedig, amely most mindnyájunknak oly nagy gondot ad háztartásunkban, ruházkodásunkban, intsék hiveinket takarékosságra, minél egyszerübb életmódra, mert nem az a gazdag, akinek sokja van, de préda, gondatlan és telhetetlen, hanem aki a a kevésből is tisztességesen meg tud élni, sőt még megtakarítani is tud belőle valamit.

Utoljára hagytam, — amit pedig talán legelőbb kellett volna említenem -- a templomot. Tény az, hogy hiveink soha a templomot nagyobb buzgalommal nem látogatták, mint most ebben a háborús időben. Mindenkinek van amiért vagy a kiért imádkozzék. Ne mulasszák el lelkész afiai az istentiszteletek tartását, használják fel a szószéket a hivek lelki épületére, bennök a vallásos érzés, az Istenben való bízalom fokozására és megerősítésére. Akik a harctéren elesett szeretteiket síratják, nyugtassák meg, hogy a hazáért meghalni a legdicsőbb halál s emléköket egy nemzet hálája és tisztelete övedzi s fogja megőrizni nemzetségről nemzetségre. Akik aggódva néznek a jövő elibe, hogy vajjon végre is nem mi, szeretett hazánk és nemzetünk leszünk-e a legyőzöttek, ne engedjék, hogy egy pillanatra is kételkedjenek a mi végdiadalunkban. Amiért gyakran imádkozzanak is. Mutassanak rá, hogy ha másfél év óta folyó háborúban olykor vereséget szenvedtünk is, sokkal többet futott meg vitéz hadseregeink előtt ellenségeink vert hada északon, délen, nyugaton és keleten és hazánk földjét ma egy ellenség lába sem tapodja, de a mi hős katonáink szövetségeseinkkel már országrészeket, sőt országokat is foglaltak el, sőt legközelebbről egyik ellenségünk már a fegyvert is letette s békét kért. Teljes reményünk lehet tehát a végdiadalhoz. Adja Isten, hogy ezt mielőbb meg is ünnepelhessük.

Hosszabra nyult köríratom, mint gondoltam és akartam is. Pedig még van egy kérésem. És ez az, hogy állásomból kifolyólag szeretném tudni, hogy esetleg minő változásokat hozott létre ez a majdnem másfél év óta tartó iszonyú háború egyházközségeink külső és belső életében azoknak hátrányára vagy előnyére? Javult-e vagy gyengült a lelkész és hivek közötti viszony s ezeknek az egyházközség s általában egyházunk ügyei iránti érdeklődése, szeretete és áldozatkészsége? A templom gyakoribb látogatása mellett meglátszik-e hiveink külső, mindennapi életében is a vallásos érzésnek, az erkölcsösségnek növekedése is, vagy ezekre még rombolólag hatnak ezek a gondterhes napok? Anyagilag épülnek-e vagy hanyatlanak hiveink? Ez idő szerint hányan vannak a harctéren, vagy katonai szolgálatban az egyházközségből, hányan estek el s ezeknek özvegyei és árvái részesülnek-e a megfelelő segélyben? Általaban igen szivesen veszem, ha lelkész afia minden, az egyházközség életében figyelemre méltó eseményről, tünetről engem közvetlen, bár röviden is értesítsen. Ezt el is várva, vagyok a tisztelendő esperes és lelkész uraknak

Kolozsvár, 1916. január hó 20. atyafiságos indulattal:

Ferencz József,
unitárius püspök.

Az Unitárius Közlönynek. Hálásan köszönjük azt a meleg barátságtól áthatott és törekvéseink megértését mutató üdvözletet, melyet a mi félszáz éves csendes jubileumunk alkalmával hozzánk intézni szives volt. Jól esik laptársunk részéről hallanunk az elismerés hangjait s annál inkább, mert oly egyéntől erednek, aki régóta ismeri és figyeli azokat a nehézségeket, amelyekkel — miért ne vallanók meg — még most is állandóan küzdenünk kell. Ezt a barátságos hangot erkölcsi utravalónak tekintjük, amelyből további pályánkra erőt és kitartást fogunk meríteni. Mert jó tudnunk, hogy nem vagyunk egyedül. Ösztönző és sarkaló erő az a tudat, hogy vannak, akik fáradozásainkat figyelemmel kisérik és ha azok érdemesek, méltányolják.

Még egyszer hálás köszönet a barátság meleg szavaiért!

Pályázat Benczédi Gergely élet- és jellemrajzára.

Folyóiratunk múlt évi 185—186. lapjain 1915 évi dec. hó 31. határidővel kihirdetett pályázat eredménytelen maradt. Azért a pályázatot Benczédi Gergely, mint egyházi férfiu élet- és jellemrajzára, melyben megfelelő hely juttatandó nejének, Mikó Klárának is, ezennel újra kihirdetjük. A pályamunka terjedelme legfeljebb két nyomtatott ív lehet; idegen kézzel vagy géppel írva legkésőbb 1916. dec. 31-ig a Keresztény Magvető szerkesztőségéhez küldendő be. A pályadíjnyertes munkát folyóiratunkban közzé fogjuk tenni. Jutalma dr Tóth György kir. itélőtáblai biró ur adományából 100 korona.

A Keresztény Magvető szerkesztőt.

Szózat az unitárius lelkészekhez. Ezzel a címmel Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnok úr Kiss Sándor kolozsi lelkész „Unitárius evangélium“ című közleménye megjelenése alkalmából a lelkészekhez fordul s egyháza

jövőjéért aggódó lelke fájdalmával és szeretetével kéri, kerüljék mindazt, ami gyengítést, egyenetlenséget, visszavonást jelent s ápolják, ami eddigi hagyományaink szerint erőnk volt: az összetartást. Mi sem mondhatunk egyebet: szívleljék meg a főgondnok úr aggódó lelkétől sugalt atyai jóságú szavakat.

Szomorú népesedési statisztika. Magyarország lakosságának szaporodását, illetve fogyását a mult év első tiz hónapjában a következő statisztika szemlélteti:

1912 jan.—okt.	abszolut	gyarapodás	202,834,	ezer lélekre	13.1
1913 „	„	„	176,107,	„ „	11·3
1914 „	„	„	172,802,	„ „	11·0
1915 „	„	fogyás	-13,588,	„ „	-0·9

Magyarország lakossága az elmult év első tiz hónapjában természetes úton tehát nem gyarapodott, hanem fogyott. A fenti adat még szomorúbbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a háború sok ezer főnyi áldozata itt még nincs beírva a veszteség rovatába. Némileg vígasztaló a házasságkötéseknek a második háborús évben való lassú gyarapodása:

1915 juliusban	a házasságkötések	száma	4062
1915 augusztusban	a „	„	4490
1915 szeptemberben	a „	„	4133
1915 októberben	a „	„	5231

Uj vallás Biharmegyében. A Református Szemlében olvassuk: Több fanatikus nagyváradi ember új vallást alapított. Éjszakánként titokban találkoztak az új vallás hívei s a maguk módja szerint imádták az Istent. A vallásalapítót Kaufmann Mórnak hívják, rabbinak készült, de otthagyta pályáját. Két apostolt vett maga mellé: Tóth Bódog volt református községi irnokot és Schrittner Mihály katholikus kereskedőt. Hitvallásuk: a felekezetek közti béke, a szeretet, emberek segítése, betegek s árvák, özvegyek gyámolitása, a babonák teljes kiküszöbölése és a legen-dák kiírtása az ó- és újtestamentomból. Az „apostolok" igen értelmes s közismert jó emberek. Istentiszteleteiknél különös ruhát viselnek, ami a barátcsuhának, kaftánnak s a zsidók halotti köntösének kombinációja. Fehér barát reverenda, zöld átkötő szalagokkal, zsidó halotti ing és kaftán. A rendőrség eljárást indított ellenük, de beszüntették, mert nem hirdetnek üldözendő tanokat. Már egész Biharmegyében vannak híveik, akik azonban nem léptek ki régi vallásuk kötelékéből.

A reformáció négyszázados fordulójának megünneplése. A ref. püspökök és főgondnokok január 17-én a reformáció négyszázados fordulójának megünneplését beszélték meg. Baltazár püspök előterjesztése alapján megállapodtak, hogy egy központi *egyházfenntartási alapot* létesítenek, melyet a konvent fog kezelni s melynek célja, hogy majd egykor az egyházat az államtól függetlenné tegye. Az egyházkerületekhez felhivást intéznek, hogy mindegyik tehetségéhez képest a maga céljaira *jótékonycélu* vagy *kultur intézményeket* létesítsen. Felvetődött a Kálvin-téren, Budapesten felállítandó *Kálvin-*

szobor kérdése is, de több hozzászólás után egyelőre elejtették. Gróf Degenfeld világi elnök egy *nagyobb irodalmi vállalat* létesítését hozta szóba a Szent István-Társulat mintájára.

Ballagi Aladár előadása a száműzött Rákócziról. Az akadémia jan. 10-én tartott ülésén Ballagi „A száműzött Rákóczi" c. foglalkozott Szekfű Gyulának hirhedt művével, melyről kimútatta, hogy forrásai züllött, megvesztegetett egyénektől származtak s hazafias lelke felháborodással bélyegzi meg azt a törekvést, hogy „egy tudományos akadémiai kiadvány rehabilitálja becstelen gazemberek tanuképességét becsületes emberekkel szemben." Ha ezt a módszert elfogadják, akkor sem élő, sem halott nagyjaink el nem kerülhetik, hogy az utókór az emberiség söpredékének ne tartsa.

Wendtétől, a szabad keresztények és más vallásos szabadelvüek kongresszusának főtitkárától 1915 nov. hó 15-ről a következő levelet kaptuk:

A szabad keresztények és más vallásos szabadelvüek kongresszusának tagjaihoz és barátaihoz.

A jelen világháború a jelenre nézve véget vetett kongresszusunk működésének, amelyben közös eszményeik és céljaik előmozdítására tizenöt éven át több mint harminc nemzetnek és száz vallásos társulatnak a képviselői voltak egyesülve. Szabadelvű vallásos tanítók és munkások, akik tegnap még barátságosan tanácskoztak és küzdöttek a vallásos szabadság és haladás előmozdítása érdekében a kölcsönös bizalom és jóakarat szellemében, ma szét vannak válva, bizalmatlanok, és gyakran erőszakos küzdelemben állanak egymással.

Nyilvánvaló, hogy ilyen szerencsétlen állapotban az 1916. év nyarára tervezett kongresszust kedvezőbb időre kell halasztani és akkor tartani meg tán semleges területen. Sokaknak még egyesületünk további fennállása is bizonytalannak látszik.

Azonban már gyarapodnak a jelek, hogy a háború befejezése nemzetközi kongresszusunk megtartását fogja kivánni, és lehetővé fogja tenni, hogy az hasznosabban és üdvösebben működjék.

Mindazon félreértések, indulatok és erőszakoskodások között, amelyek ezt a nemzetek közötti rettenetes küzdelmet kisérik, a nemes gondolkozású emberek és asszonyok lelkében kezd világossá lenni az a meggyőződés, hogy vannak bizonyos lelki értékek, amelyeket egyes nemzedékek hibái vagy szerencsétlensége nem tudnak elpusztítani.

Az igazság kutatása, a tudás megszerzése, az erény gyakorlása, a szép élvezése, embertársaink szeretete, Isten imádása, ezek az eszményi érdekek, amelyekben legelső sorban áll fajunk dicsősége és reménye, nincsenek alávetve az ember hiu haragjának, vagy a hadviselés viszontagságainak. Vannak örökkévaló igazságok, amelyek olyan szilárdan vannak elhelyezve a lélek egeibe, mint az ég csillagai. Az Angol-, Német-, Francia-, Olasz és más hadviselő országok kiváló tudósaival és vallásos vezetőivel folytatott levelezésünk mútatja, hogy közöttük békésebb és befogadóbb szellem kezd ébredni. Ismét kezd lábrakapni az a meggyőződés, hogy az értelmi és erkölcsi eredményeknek, mint az emberi élet legfőbb érdekeinek, el kell foglalniok jogos helyeiket.

Tanulás, bölcsesség, tudomány, művészet, müvelődés, erkölcs és vallás természetükben nem rövid életűek vagy esetlegesek, vagy egy nemzet és faj határaihoz kötöttek; még kevésbbé vannak alávetve a kard és ágyú itéleteinek. Megmaradnak minden nemzetnél örökre, mint az emberiség felsőbb rendű osztályának közös céljai.

Ezért, mikor a háború dobjai többé nem peregnek, ismét az emberiség szivének dobogására fognak hallgatni; mikor e harcban álló nemzetek viszálykodásai bevégződnek és hadi lobogóikat felgöngyölítik, az egyetemes béke fehér zászlója ismét megnyeri az emberiség hálás hódolatát, és a szabad gondolkozású és elfogulatlan vallásos tanítók minden országban a mi nemzetközi kongresszusunk hívó szavának engedve ismét összegyűlnek, hogy megszakított barátságukat felújitsák, hogy közös érdekeiket nyugodtan és barátságosan számbavegyék, és hogy egyesült törekvéseikkel elősegítsék az ész, a szabadság és a haladás diadalát a vallásban, az ember testvériségét és a világ békés szövetkezését.

Ez erős meggyőződésünk, s reméljük és kérjük, hogy ebben kongresszusunk tagiai és barátai minden országban és bármely vallásos egyesületben osztoznak velünk.

Örvendenénk, ha hallanánk mindazokról, akik a mi jósiásunkkal és célunkkal összhangban vannak és akik majd ha a kellő pillanat megérkezett, segíteni akarnak, hogy társulatunkat újra egy világot átölelő és kibékítő eszközzé tegyük korunk szabadelvű és vallásos gondolkozói és munkásai között.

Dr. Wendte W. Károly.

A technika országában. Ezen a cimen *Franz V.* charlottenburgi műegyetemi tanár tollából igen érdekes cikket olvastunk a Berliner Tageblatt dec. 12. számában.

A technika a természetismeret összefoglalása és alkalmazása. Célja az, hogy emberi erő alkalmazásával a természeti erőket felhasználja az emberi társadalom szolgálatára s ezzel az embert felszabadítsa az anyag uralma alól. A technika egy idős az emberi nemmel s annak fejlődésére mindíg elhatározó befolyással volt és fog lenni ezután is. Száz évvel ezelőtt Angolország volt a fő otthona. Nagysága összeesik olyan találmányokkal, mínők *James Watt, G. Stephenson, Arkwright, Crampton* neveihez fűződnek. Ezzel szerezte meg világhatalmát szárazon és tengereken. De haszonra és nyereségre irányuló gondolkodása a kutató szellemet visszaszorította s ez végzetes lett. A kutató munka a dolgozó szobában, laboratoriumban, műhelyben nélkülözhetetlen s ahol ez hiányyik, ott elhal a fény, a szellem, amely a technikát élteti. Anglia nem teremtett a technika számára intézeteket, nem nevelt mérnököket, csak mestereket és szakmunkásokat. Nincs Charlottenburgja. Máskép Németország. A népiskolához csatlakozik a továbbképző iskola és az ipari szakiskola, feljebb a technikai középiskolák, a polytechnikum és a technikai főiskola. A 19. század végén mindenféle ipari tevékenységnek meg volt a maga iskolája. *Ezzel Angolországot túlszárnyalta s a technika székhelye áthelyeződött Angolországból Németországba.* A technikának e hatalmas fellendüléséhez hozzájárúlt a *militárizmus.* A népiskola fogékonnyá tette az egész népet a természetismeret

és technikai készség iránt, a középiskolák nevelték a vezető elemet, a hadsereg és a tengerészet erősítette a technikára nézve oly fontos *rendet* és *kötelességteljesítést. A német ipar jelenlegi erőssége és sajátossága az általános védőkötelezettségből nőtt ki.* A védőerő és ipar között levő viszonyt a háboru előtt nem láttuk be. De *dr. Shadwell* már látta: „Nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy Németországot mindenek előtt a katonai szolgálat tette iparivá. Vállalkozók és munkások átmentek rajta, ugyanazon iskolában tanultak és tudják, hogy a rend minden szervezett erőre, legyen az ipari vagy katonai, lényeges."

Ellenségeink későre ismerték fel, hogy ellenálló erőnk nagyobb, mint gyanították. S mi is láthatjuk, minő túlnyomó jelentőségre emelkedett a német technika, ha meggondoljuk, hogy véderőnknek a technika által szolgáltatott hadi szerek adták a döntő tényezőt. Hadseregünk minden vitézsége nem lett volna elég enélkül ellenségeink 2—3-szoros tömegével szemben.

Egy osztrák (?) hadvezér a háborút *„technikai problémának"* mondotta. Az eddigi jelszó a pénz volt s az ezzel összefüggő gazdasági erők. Alighanem igaza van.

Egy ország gazdasági ereje a technikai erősségből származó másodlagos jelenség. Gazdaságilag azért vagyunk erősek, mert technikailag azok vagyunk.

A pénzügyi államtitkár azt mondotta: „Az a gazdagság, melynek sikereinket köszönhetjük, nemcsak a mi pénzértékű takarékosságunk összege, hanem magában foglalja egész gazdasági technikai apparatusunkat." Minden rendelkezésre álló erőnek ez a belevetése egy kitűzött nagy munkába, ez a mélyen alapozott és magasra fejlett német technika eredménye és a német nép imponáló szervező erejének kifejezése. Semmi sem keltett annyi irigységet s egyúttal bámulatot, mint német hadiszerek összegyűjtése, rendezése és felhalmozása. Az angol municiós-miniszter erre célozva mondta: „Mi a háború előtt a legrosszabban szervezett népe voltunk a világnak." De abban csalódik, ha azt hiszi, hogy ez a szervezés a technikától függetlenül néhány hét alatt sikerülni fog, mert itt a technika az első, a lényeges és döntő tényező. A technika első rangú kulturhatalom, melyben sok *ethikai érték* van. A fronton harcoló katonák a kötelesség és önfeláldozás eszményeit a műhelyekből, a német állam nagyságának gondolatát a műiparnak közigazgatási munkájából vitték magukkal. Nem tudjuk elképzelni, hogy Weimar legyen az ország fővárosa és az anyagi javak előállítása kizárólag a munkás kezekre legyen bizva. De tudjuk, hogy az ipar és a természet-ismeret jelentőségétől áthatott ország még mindig a gondolkodók és költők országa. Igaz, az új Németországban már más ez a költészet és gondolkodás; de még mindig az emberiség ideáljai felé irányul. S ha e világháboru tapasztalatai alapján a német állam gondolatát ki akarjuk fejezni, azt fogjuk mondani: *a német állam legfőbb egysége olyan embereknek, kiknek életét a munka és kötelesség tölti ki.*

Világrend és világháború. *Traub G.* e címen előadást tartott a berlini Urániában. Politikai, erkölcsi és vallási szempontból tárgyalta tételét, mint olyan, aki a háború által erősebb, érettebb lett s olyan életfelfogással, amely belső erőben gyarapodott.

A *politikai* világrendet nem érintették a központi hatalmak, akik ellenségeik 70 millió ^{2}km. területével szemben csak 6 millió ^{2}km.-rel rendel-

keznek s 810 millió népességgel szemben csak 155 millióval. Az ellenséget nem európai szempontok vezették. Németország és Ausztria-Magyarország az európai egyensúly őrzői voltak s Európa jövője is biztosítva van általuk, ha az élő és leendő szülők is megteszik kötelességüket, hogy az unokák a Németország és Oroszország között elkerülhetetlen összeütközésben drága örökségüket megvédelmezzék.

De az erkölcsi világrend kilátásai is jók. A népek ez erőpróbája változást hozott be a boldogság felfogásába s ezt nyereségként visszük át a békébe. Nem a régi értelemben vett boldogság az egyén célja, hanem *ellenálló képességének* kifejlesztése s a népé is. *Az igazságosság* nőtt tekintélyben s a hazugság veszített (balkán). *A férfiasság*, melyből alázat és türelem sugároznak, a keresztény erények között is első lett. A legnagyobb és építőbb nyereség azonban, mit a háború hozott, erkölcsi tekintetben a *nélkülözés és szenvedés* egészséges őssereje. Ez óriássá nőtt s előállott vele az ókori nyugalom, mely félelem nélkül néz szembe a halállal. A *humanizmus* is megerősödik a háború által, minthogy nem állhat gyökértelenül a nationalizmus felett, hanem abban kell gyökereznie. A háború elmélyítette a tudást a német történelemben, nyelvben és művészetben. Csak a saját népünk életének ismerete és értése alapján lehet. idegen népekét megérteni és élvezni. Maga a *népjog* is nyerni fog e háboruban. Akadt ugyan egy állam, mely a nemzetközi jogot lábbal tiporta, de egy olyan államot fog feltámasztani, melynek lesz ereje azt megoltalmazni. A *skepsist* és *materializmust* lényegében elerőtlenítette, félretolta. A mindenben kétkedés helyére az a hit lépett, hogy végre is tudjuk hajtani, amit erősen akarunk. S egyesek aljas uzsorája dacára az előadó hisz a materializmus halálában.

A *vallási* világrend is erősödött a háború által. Céltalan dolog a világrendre vagy Isten és a háború közötti ellenmondásra útalni; ő jobban érzi Isten és a tüdővész vagy prostitució közti ellenmondást. Mi a világésznek a lényegét, az élet miértjét ép oly kevéssé tudjuk kipuhatolni, mint a villamosság vagy egy más természeti erő lényegét, mellyel *dolgozunk*. Az a lényeg, hogy higyjünk a jó győzelmében és előmenetelében s ezt gyarapította és erősítette a háború.

Magyar nyelv a bécsi középiskolákban. Az osztrák közoktatási miniszter nagyfontosságú kezdeményezéssel lepte meg a világot: be akarja illeszteni a magyar nyelvet az osztrák középiskolák tantervébe fakultativ tantárgyként. Kihírdették az iskolákban a tervet, hogy tájékozódjanak a jelentkezők száma felől. 1800 bécsi diák jelentkezett a magyar nyelv tanulására. Ez a szám meglepte az illetékeseket, de nagy nehézségeket is gördített a kivitel elébe. Az első és legnagyobb akadály az, hogy nincs kellő számban minden tekintetben megfelelő tanerő. Korlátozni kellett tehát a jelentkezést. Visszaútasították első sorban azokat, akik a többi rendes tantárgyakban nem mutatnak kellő előmenetelt s különösen azokat, akik kevés tehetséget árulnak el a nyelvtanulás iránt; továbbá azokat is, akik már több rendkivüli tárgyra jelentkeztek. Így redukálták a számot 100-ra s a tanítást huszonötös csoportokra osztva az év elején már meg is kezdték.

A gondolat a közoktatásügyi miniszteriumtól indult ki s megvalósí-

tása körül dr. Vrba főigazgató szerzett legnagyobb érdemeket. Ime a háború egyik hatása. A magyar honvéd vitézsége, hűsége útat nyitott a magyar nyelvnek oda, ahová a háború előtt még eszünkbe sem jutott gondolni. Csak ne legyen a dolog szalmaláng, mely a háború zajának lecsillapulása után magától ellobogjon.

Lengyel egyetemek. A legrégibb lengyel egyetem a *krakkói*, melyet Nagy Kázmér 1364-ben V. Orbán pápa engedélyével alapított. A XV. században virágzott a főiskola; különösen az astronomiai és humanisztikus tanulmányokért keresték fel s hallgatóinak száma 8000 volt. Egész tanulmányi idejök alatt papi ruhát voltak kötelesek viselni. Volt az egyetemnek egy a rektortól kinevezett bankárja communis totius universitatis Cracoviensis servus privilegiatus címmel, aki a diákokat pénzzavarukból kisegítette. 1853—61. között a német volt a tanítás nyelve, 1870-től teljesen a lengyel.

Az 1588-ban alapított *vilnai* egyetemet 1803. újra szervezték, lengyel tanítási nyelvvel fennállott 1832-ig, 1833-ban „Szent Vladimir egyetem" néven Kievbe helyezték át. A *lembergi* egyetem 1784 óta áll fenn, 1803-ban liceummá változtatták, 1817-ben azonban újraszervezték 1862-ig német, 1871-től lengyel nyelvvel. A legfiatalabb lengyel egyetem a *varsói*. 1816-ban alapították, 1832-ben megszüntették, 1861-ben főiskolává, 1869-ben orosz egyetemmé alakították s most a német kormány megint visszahelyezte régi jogaiba.

Gyászhirek. Özv. Hadházy Józsefné, szül. *Kele Ida* néhai unitárius lelkész neje, életének 72. évében 1915. okt. 26-án rövid szenvedés után elhunyt. Pénztárnokunk szerető és szeretett édes anyját vesztette el benne s mintha a csapások, melyek a kiterjedt nagy családot mindegyre látogatják, sohase akarnának már megszünni. Az áldott jó anya, nagyanya, testvér és rokon gazdag volt a női nem minden erényeivel; övéiért fáradó gondoskodó élete fáradhatatlan a munkában és gondosságban, szíve telve szeretettel, az önfeláldozás kiapadhatatlan jóságával. A bánattól sújtott családot számosan keresték fel részvétük kifejezésével, akikhez őszinte szívvel mi is csatlakozunk azzal az óhajtással, vajha elégelné meg már a Gondviselés a sokszor sújtott család szenvedéseit.

Molnár Kálmán ujszékelyi unitárius lelkész életének 30-ik évében hosszas betegeskedés után dec. 15-én meghalt. Egyike volt a fiatalabb papi nemzedék legképzettebb tagjainak, aki lelkesedéssel és hivatásérzettel töltötte be feladatát. Halálát családja gyászolja, de a veszteség nemcsak családját, hanem az egész papikart érte, mely őszinte lélekkel fájlalja fiatal élete letűnését.

Az utolsó pillanatban kapjuk a szomorú hirt, hogy **Gálfi Zsigmond** szerkesztő-társunk édes apja febr. 14-én Sinfalván élete 77. évében rövid szenvedés után elhunyt. Halálával egy egyszerű, de nemes és hosszú élet szünt meg, amelynek voltak gondjai és terhei, örömei és csalódásai is, de az egészet buzgó törekvés, nemes gondolkozás és keresztényi jó indulat töltötték be és irányították. Őszintén osztozunk a család fájdalmában.